

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště historické sociologie

Bc. Kateřina Trailinová

**Vývoj čtenářství v české společnosti
v posledních desetiletích**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. června 2014

Kateřina Trailinová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své rodině a příteli za podporu a trpělivost během studia. Ráda bych také poděkovala Mgr. Magdaléně Gorčíkové a PhDr. Jiřímu Šafrovi, Ph.D. za rady a připomínky během vytváření této práce.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá vývojem čtenářství v české společnosti od poloviny 80. let po současnost. Cílem této práce je zmapování faktorů, které způsobují možné proměny čtení knih v rámci dlouhodobých trendů a v jaké míře vlivu se na tom podílejí. Teoretická část popisuje dlouhodobé trendy zahrnující existenci určitých historických změn v české společnosti, které způsobil technologický pokrok. Následně dochází k vysvětlení důležitých pojmů týkající se čtenářství (čtenář, nečtenář, čtenářská kultura, knižní chování, aj.). Empirická část spočívá ve vícerozměrné analýze faktorů souvisejících se čtenářstvím v časově komparativní perspektivě - komparaci mezi jednotlivými generacemi (vytvořené věkové skupiny – mladší generace 20 – 34 let, střední generace 35 – 54 let a starší generace 55+). V této části pracujeme s několika datovými soubory, především s výzkumy sociální a třídní struktury (z let 1984, 1991, 1999, 2006), dále pak s mezinárodním výzkumem funkční gramotnosti dospělých nad 15 let SIALS z roku 1998 a datovým souborem ISSP z roku 2007 (Volný čas a sport). V tomto ohledu uvedené výzkumy sledovaly kromě aktivit ve volném čase a tedy i čtenářství, také mnoho aspektů jako např. úroveň dosaženého vzdělání, velikost domácí knihovny atd.

Klíčová slova

Čtení, čtenář, kniha, vzdělání, věk, televize

ABSTRACT

The thesis deals with development of reading in the Czech society during the last few decades. The aim of this study is to explore certain factors, that cause probable changes in reading of books and what is the measure of their impact. The teoretical part describes the historical long-term trends. These trends include existence certain historical events in the Czech society, which were defined by technological progress. In the next part explains important words for this study (who is the typical reader and non-reader, reading culture, reading behavior, etc.). The empirical part of study is based on multi-dimensional analysis the certain factors, which impact reading in proportion to time and the generations (created age categories – young generation 20 – 34, middle-aged 35 – 54 and old generation 55+). This part of study uses data from sociological researches, primarily of social and class structure (1984, 1991, 1999 and 2006). This study uses data from the international research of International Adult Literacy Survey (SIALS 98) and data from sociological research ISSP 2007 (Leisure time and sport). In this regard, the research followed in addition to leisure activities, many aspects such as level of educational attainment, size of home library etc.

Key words

Reading, reader, book, education, age, television

Obsah

1	ÚVOD	8
2	KNIHA – SOUČÁST KULTURY	11
2.1	Čtenářství a čtení knih	13
2.1.1	Kulturní nátlak či individuální volba?	15
2.2	Veřejné knihovny	17
3	PROMĚNY ČTENÁŘSTVÍ VE SPOLEČNOSTI V OBDOBÍ 20. STOLETÍ	18
3.1	Změny čtenářství v ČSSR v 1950 - 1960	19
3.2	Změny čtenářství ve společnosti od 70. let (rozšíření televize)	21
3.2.1	Tisk.....	22
3.3	Změny čtenářství ve společnosti po roce 1989.....	23
3.4	Volnočasové aktivity od 80. let	28
4	Dosavadní výzkumy čtenářství ve společnosti.....	31
4.1	Vybrané výzkumy čtenářství konané v Nizozemí, Maďarsku a Rusku ..	31
4.2	Výzkumy čtenářství v české společnosti	34
5	KDO JE ČTENÁŘ?.....	36
6	VYMEZENÍ GENERACÍ DLE VĚKU A KOHORT DLE DOBY NAROZENÍ	38
7	ANALYTICKÁ ČÁST.....	41
7.1	Výzkumné otázky a hypotézy.....	42
7.2	Zdroje dat.....	44
7.3	Operacionalizace a metody analýzy	46
7.4	Mezinárodní srovnání	48
7.5	Obliba literárních žánrů. Co čtou rodiče žáků ZŠ v roce 2010?	50
7.6	Mění se podíl čtenářů v dospělé populaci od 80. let?.....	55
7.7	Determinanty čtení	56
7.7.1	Generace a věkové kohorty.....	58
7.7.2	Mění se podíl čtenářů a čtenářek mezi generacemi?.....	62

7.7.3	Podíl čtenářů podle dosažené úrovně vzdělání	64
7.7.4	Je větší podíl čtenářů mezi lidmi s vyššími příjmy?	65
7.8	Čtení knih a domácí knihovna	67
7.9	Čtení a televize jako kompetitivní média	69
7.10	Co nejvíce ovlivňuje čtení knih? Regresní model determinant čtenářství.	71
7.11	Shrnutí výsledků sekundárních analýz	75
8	ZÁVĚR.....	81
	SEZNAM LITERATURY	86

1 ÚVOD

V posledních desetiletích se vedou diskuze na téma čtení knih především v souvislosti s jeho možným úpadkem. Podnět k diskuzím dávají především výsledky z výzkumů, které jsou zaměřeny určitým způsobem na čtenářství [Haman 1991; Knulst, Kraaykamp; 1997]. O přesouvání čtenářství do ústraní se diskutuje především kvůli rozšíření nových médií, které mohou konkurovat čtení v rámci trávení volného času. Dá se tedy uvažovat o dlouhodobém klesajícím trendu čtenářství?

Alberto Manguel ve své knize Dějiny čtení, ve které vyjadřuje pozitivní vztah ke knihám a vyzdvihuje jejich důležitost, reaguje na pokles čtenářství. Dokonce se zmiňuje i o možném „vyhynutí“ čtenářů. Poukazuje na prostoupení digitalizace paměti do každodenních záležitostí, protože v dnešní době se většina lidí spoléhá na data týkající se vzpomínek či důležitých událostí, která mají uložena ve virtuálním světě (počítače, digitální diáře). Dříve se lidé báli přibývajícím věku kvůli častým ztrátám paměti, ale dnes se lidé bojí výpadku proudu, že se jim smaže „disk“, nebo „špatně zmáčknu klávesu a přijdu o veškerou paměť“ [Manguel 2007: 87].

Čtení knih jsem si vybrala za téma této práce kvůli zájmu o knihy. Když se v dnešní době podívám kolem sebe, pozoruji, jak se mé okolí mění. Lidé, kteří dříve ve svém volném čase četli knihy, již tolik nečtou (v některých případech již nečtou vůbec) a raději sledují televizi nebo se věnují svým zálibám. Co může způsobit pokles čtení v průběhu let a proč k tomu dochází? Z výsledků výzkumů se dozvídám, že s přibývajícím věkem čtou lidé častěji než v mladším věku. Tímto tématem se budu zabývat v analytické části. Výzkumy zabývající se primárně čtením knih v české společnosti, nejsou příliš časté. Čtenářská současnost je nesmírně zajímavá ve svých statistikách. „Vzbuzuje obavy, je alarmující, ale zároveň přináší určitou naději na rozvoj v budoucnosti.“ [Halada 1993: 79]

Cílem této práce je zmapování faktorů, které způsobují možné proměny čtení knih v rámci dlouhodobých trendů a v jaké míře vlivu se na tom podílejí. Zmapuji případné proměny podílu čtenářů a nečtenářů v období 1984 - 2007. K tomu využiji sekundární analýzu dostupných kvantitativních dat z reprezentativních sociologických výzkumů, které se primárně věnovaly jiným tématům. Mezi dosavadními výzkumy v české společnosti není opakovaný longitudinální výzkum, který by se věnoval determinantům čtení knih v dlouhodobém měřítku a tím poukázal na změnu v čase ve vymezeném období, byť dnes již existuje rozsáhlý výzkum čtenářství realizovaný ve spolupráci Ústavu pro českou literaturu AV ČR a Národní knihovny v Praze poprvé v roce 2007, opakovaně pak v roce 2010, u něž existuje ambice provádět ho opakovaně každé tři roky s cílem sledovat dlouhodobé trendy v čtenářství [Trávníček 2008, 2011].

V teoretické části se zaměřím na vymezení důležitých pojmů týkajících se čtenářství – knižní kulturu, různé definice čtení, čtenáře a nečtenáře, atd. Následně přejdu k vymezení historických trendů čtenářství ve 20. století a tím budu sledovat možné proměny mezi věkovými kategoriemi od druhé poloviny 80. let minulého století do současnosti. Doplňkově se také budu věnovat proměně v trávení volného času, protože čtení knih je činnost, která tvoří důležitou náplň volného času. Posléze se pokusím shrnout výsledky dosavadních výzkumů, které se věnovaly čtení knih.

Analytická část bude rozdělena do několika částí. V první části provedu mezinárodní srovnání míry čtenářství v České republice s ostatními zeměmi. Následuje nastínění oblíbenosti literárních žánrů u rodičů žáků ZŠ za rok 2010 (Rodiče a výchova) a zmapování podílu čtenářů ve vymezeném období po roce 1984 do současnosti. V druhé části přijdou na řadu determinanty čtení, pomocí kterých se pokusím vysvětlit, co mohlo ovlivnit čtení v čase, přičemž jednotlivé determinanty budou rozděleny do podkapitol, ve kterých budou postupně analyzovány. V třetí části nastoupí porovnání čtení knih s kompetitivním médiem. V poslední části se bude zkoumat celkový vliv všech determinant čtení a kompetitivního média na čtení knih v čase.

Dlužno dodat, že od zadání projektu diplomové práce došlo k mírnému odklonu od původního záměru. Chtěla jsem se podrobněji věnovat obsahu čtených knih, zejména proměně oblíbenosti literárních žánrů, nicméně se ukázalo, že informace o preferenci žánrů máme k dispozici pouze za rok 2010 (Rodiče a výchova) a navíc se nejedná o data reprezentativní za celou dospělou populaci (výzkum Rodiče a výchova 2010), takže se ústředním tématem mé diplomové práce stalo čtení knih jako takové, se zaměřením na faktory (zejména sociodemografické), které ho ovlivňují.

„Čtenářská současnost vzbuzuje obavy, je alarmující, ale zároveň přináší určitou naději na rozvoj v budoucnosti“ [Halada 1993: 79].

2 KNIHA – SOUČÁST KULTURY

Než přejdeme k výkladu čtenáře, je třeba nejprve si něco říci o literatuře a knihách obecně, protože bez knižní produkce by nebylo čtenáře. Kniha představuje materiální výtvar, který je trvalou součástí kultury každého člověka ve společnosti.

Kultura může být chápána různými způsoby, pro tuto práci však využijeme definici od Roberta F. Murphyho. „Kultura je celistvý systém významů, hodnot a společenských norem, kterými se řídí členové dané společnosti a které prostřednictvím socializace předávají dalším generacím.“ [Murphy 1989:32] V historii české kultury měla kniha zvláštní postavení, které bylo spojeno s určitou společenskou funkcí, díky které lidé mohli vyjádřit své zkušenosti nebo zážitky.

Lidé žijí kulturním životem již od pradávna a sečtělost bývala považována za měřítko kulturnosti. Tento způsob uvažování o kulturnosti člověka platí i dnes, přestože se na formování názorů většiny populace nejvýrazněji podílejí sdělovací prostředky (tisk, televize a rozhlas). Od počátků toho, co nazýváme a chápeme jako knižní kulturu, není kniha jen předmětem sdělení, ale i vyjádřením společenského statusu, symbolu a dokonce slouží i jako dekorativní předmět. Knižní kultura je považována za přirozenou součást celého kulturního dění každé společnosti. Vypovídá o jejím stavu, jak ve smyslu kulturní, tak ekonomické a sociální úrovně [Halada 1993]. Nástrojem knižní kultury a knižního obchodu jsou vedle nakladatelských organizací i časopisy zaměřené na širokou čtenářskou obec, na nakladatele, knihkupce, aj.

Kniha jako taková představuje kulturní kapitál, neboť má zároveň intelektuální povahu - jedinec vlastnící knihy může navenek vypadat vzdělaněji. Může tak uplatnit určitou symbolickou převahu nad ostatními, vždyť ostatní se řídí především tím, co vidí. V tomto případě je možné využít i střední polohu: napodobivost a také nesamostatnost ve vlastním výběru a úsudku – „člověk čte to, co čtou ostatní a přejímá i banální situace z literatury jako návod pro vlastní jednání“ [Bráblíková 1969: 216].

S kulturou a knihou souvisí vkus, který se zpočátku utváří v rodině a nadále v rámci konkrétní třídy [Bourdieu 1994]. Vkus se pojí s každodenními aspekty lidského života. Můžeme si pod tím představit, jak styl oblékání, tak i výběr knihy. Ke kultuře patří i její potřeby, které vznikají důsledkem výchovy a vzdělávání [Halada 1993], protože jak jsme se již výše zmínili i vkus se mění na základě vlivu někoho dalšího.

S knižní kulturou souvisí knižní chování. „Knižní chování představuje soubor tří aktivit zaměřených na knihy: čtení, kupování, vypůjčování (návštěva knihoven) a v širším pojetí sem patří i domácí knihovny, získávání informací o knihách a vztah ke knižnímu trhu“ [Trávníček 2008: 35].

Knihy jsou součástí literatury. „Literatura je sociální jev, který podává signifikantní výpověď o době svého vzniku a umožňuje proniknout k jejím myšlenkovým základům a reprezentativním dobovým typům.“ [Řezníková, Kysučan 2004: 51] Literatura bývá obecně pokládána za jednoho z hlavních zástupců národní kultury. Dokáže zahrnout všechny životní problémy a zobrazit národní vzdělanost a život národa v celé jejich podobě. Literatura má i internacionální význam, protože skrze literaturu v překladech lze poznávat i život jiných národů [Hrabák 1984].

Čtenářská kultura představuje soubor všech aktivit, které se týkají knih, čtení, knižního chování a vůbec vztahu ke knihám. Náš vztah ke knize je nějak sociálně podmíněn a to časově a prostorově. Společné rysy, čili to co nás identifikuje jako příslušníky stejné kultury, jsou: „co, jak často, kolik, kde, kdy čteme, jaké knihy a kolik nakupujeme, jak často chodíme do knihoven a jak velké máme domácí knihovny“ [Trávníček 2008: 36].

2.1 Čtenářství a čtení knih

„Čteme, abychom rozuměli nebo abychom začali rozumět“ [Manguel 2007: 20].

Než přejdeme ke čtení knih, je třeba ozřejmit ještě jeden pojem a tím je čtenářství. Čtenářství představuje pojem, který se používá zejména v souvislosti s dětskou populací. Jedná se o „plánovité a cílené rozvíjení četby zejména za pomoci školy, knihoven a jiných vzdělávacích institucí“ [Trávníček 2008: 35]. „Čtenářství jako vztah k literatuře je pouze jedním ze znaků člověka, jeho úrovně, osobnosti a zaměření“ [Chaloupka 1995:103] a tím představuje důležitý faktor kultivace a socializace jedince. Lze tedy předpokládat, že by jeho úroveň do jisté míry mohla ovlivnit i celkovou vzdělanost národa.

Čtení knih může nabývat různých podob. V této části si rozebereme některé z nich, abychom dostali určitý náhled, jaké podoby čtení knih může mít, a taktéž abychom zjistili, podle jakého rozdělení budeme definovat čtenáře.

Čtení knih může být chápáno jako hodnotové centrum vypovídající o tom, že silní čtenáři jsou i pozornějšími diváky televize. Účastní se ve větší míře kulturních, společenských ba dokonce sportovních akcí [Trávníček 2008]. S tímto pojetím čtení knih souvisí čtenářská socializace. Socializace jako taková je proces postupného začleňování člověka do společnosti, ale abychom pochopili, co znamená čtenářská socializace, je třeba vysvětlit čtenářskou kompetenci. „Čtenářská kompetence znamená, že je člověk schopen rozumět, používat a reflektovat psané texty, aby dosáhl vlastních cílů, rozšířil své vědomosti a potenciál a účastnil se společenského života“. [Ehrlichová 2007]¹ Pomocí těchto schopností se tedy začleňujeme do společnosti,

¹ Autorka sepsala zprávu o semináři Čtenářství, jeho význam a podpora s podnázvem Výzkum, teorie a praxe v Česku a Německu. Definice o čtenářských kompetencích je od prof. Christine Garbe. Na přednášce byla představena studie PISA, studie IGLU a výsledky výzkumu čtenářské socializace, kde přednášeli prof. Dr. Christine Garbe, prof. PhDr. Jiří Trávníček, M. A., a Mgr. Zlata Houšková.

a tím získáváme i příslušnost některé skupiny. Na čtenářskou socializaci má vliv několik faktorů. Jedním z nich je rodina, která představuje formativní vliv v dětství na čtenářskou socializaci a posléze se jedná o prioritu přátel a kolektivu, ve kterém se jedinec nachází. Většina lidí si přečte knihu, která mu byla doporučena jeho nejbližším okolím, ať už se jednalo o rozhodnutí vykonané pod nepřímým společenským nátlakem nebo se tam nacházel přímo počáteční motiv samotného jedince.

V dalším pojetí lze čtení knih chápat jako proces, kdy čtenému textu přiřkládáme určitý význam. Četba klade důraz na jedinečnost a osobní kontakt čtenáře s literárním dílem [Homolová 2009]. Čtení jako takové je nepostradatelné v procesu osvojení si kognitivní schopnosti a dovednosti. Lze ho primárně zkoumat i jako aktivitu zaměřenou na knihy, jejich čtení a obstarávání (nakupování a půjčování). Ostatně platí, že „počty přečtených, nakoupených a zapůjčených knih, lze dobře měřit a vzájemně porovnávat.“ [Trávníček 2008: 19]

Poslední pojetí čtení, o kterém se zmíníme, představuje historický jev, takový, který se proměňuje a má své determinanty v oblasti nadindividuálních motivací a rozhodnutí. Dochází k postupnému „proměňování čtení konající se ve spektru svých funkcí, jakož i ve vztahu k jiným činnostem (trávení volného času, sledování médií, vzdělání, atd.)“ [Trávníček 2008: 91]. Dá se říci, že čtení knih představovalo v rámci historie, v jistých etapách, jediný možný únik od každodenních strastí, což se v současné době až tolik neuplatňuje.

Z hlediska statistických údajů týkajících se čtení knih, se vyjádřil i Jan Halada [Halada 1993]. Popisuje, že čtenář se od vzniku čtení mění a vyvíjí v závislosti na proměně knihy. Proměnu knihy můžeme chápat jako změnu vnějšího provedení nebo žánru, který souvisí s dobou, ve které byla napsána. Počty čtenářů samozřejmě odpovídají také publikačním možnostem rozšiřování knih, jejich dosahu, skladování a technické reprodukci.

2.1.1 Kulturní nátlak či individuální volba?

„*Svoboda volby znamená nutnost volby a tato nutnost znamená riziko*“ [Možný 2002: 146]. Čtení je aktem individuální volby, která je určena mnoha vnějšími faktory a vlivy. A ta volba je nějak určena „bud' nakladatelským plánem, skladbou knihovny, cenou knihy, cenzurou nebo doporučením přátel“ [Trávníček 2008: 25]. Z hlediska vlivu přátel můžeme mluvit o tzv. prestižních účincích četby [Vášová 1980]. Protože čtenář, patřící k určité sociální skupině vyhledává literaturu takového druhu, kterou mu schválí skupina, ve které se zrovna nachází, což vede k jeho motivaci udržovat se na stejné intelektuální úrovni jako druzí.

Každá společnost potřebuje jednu dominantní reprezentaci skutečnosti. Mezi strukturálními požadavky, jak říká sociologie mezi tlakem doby, společnosti, a chováním jednotlivce leží totiž některé zprostředkující prvky. „*Habitus je skupinově akumulovaná zkušenost, jak číst své prostředí a jak se s některými tlaky doby a požadavky sociálních rolí úspěšně vyrovnat.*“ [Možný 2002: 145] Otevřená společnost umožňuje všem skupinám různost alternativního jednání a možnost koexistence různých životních stylů.

Jak jsme výše nastínili, existuje možné tvrzení, že většina osob (studentů či pracujících) čte pouze za účelem nějakého požadavku ze strany školy nebo zaměstnavatele. Dá se tedy konstatovat, že někteří jedinci čtou jen pod určitým tlakem a nikoliv z vlastní vůle. S tím souvisí i výběr žánru dané knihy. Ve většině případů literární žánr, který jsme nuceni pod určitým tlakem číst, ať již jde o společenský tlak či tlak ze strany zaměstnavatele, nás tolik neosloví oproti titulu, který si zvolíme na základě vlastních priorit. A je tedy dosti pravděpodobné, že informace, které bychom si měli z této knihy uchovat v paměti, zapomeneme ihned, jakmile splníme požadovanou potřebu, pro kterou tuto knihu studujeme. Když se jedná o určitý nátlak, je velmi pravděpodobné, že vlastní motivace přečíst si další knihu dosti zeslábne.

Čtení je vždy současně ovlivňováno prostředím i kulturou, stejně jako schopností se této determinaci vzepřít. Existuje vždy čtení s určitým cílem. Čtení, které se nachází v konkrétních sociálních, kulturních, motivačních i jiných souřadnicích. Následně si ukážeme na příkladu, jak takovéto čtení funguje: Když jde dvacetiletý kluk do knihovny, je dosti pravděpodobné, že to bude kvůli studiu, může jít o tlak ze strany školy nebo ze strany rodinného prostředí. Avšak když knihovnu navštěvuje například 45letý muž, nemusí být nucen školou příp. zaměstnáním, ale jeho přítomnost zde může být podmíněna vlastní iniciativou či chtíčem vyrovnat se okolí svými znalostmi [Trávníček 2008].

Společnost jako taková vyžaduje, abychom se na místech, na kterých se nacházíme, chovali určitým způsobem a podle určitých pravidel. Na tom je postavena naše úspěšnost v dané společnosti a době. Můžeme tedy říci, že lidé buď čtou určité obsahy či žánry, protože chtějí nebo kvůli tomu, že musí. Vzhledem k individuálnímu či kulturnímu tlaku, lidé školou povinní čtou především povinnou četbu, protože jsou k tomu nuceni společenským tlakem. Ekonomicky aktivní jedinci s vyšším postavením jsou nuceni si udržet kvalifikaci a čtení knih jim slouží jako prostředek pro splnění zaměstnavatelských požadavků.

Jiří Trávníček ohledně čtenářských návyků a motivace uvádí, že se čtení u lidí pohybuje mezi dvěma póly týkajícími se práce a zábavy:

1) Na pólu práce (vnější motivace) jde o čtení utilitární (pouze kvůli vědění/reference), sem se řadí kuchařky, manuály či průvodce.

2) Na pólu zábavy (vnitřní motivace) se nachází odpočinková četba, taková, která nám poskytuje uvolnění po náročném dni. Sem se řadí například detektivky a romány [Trávníček 2008].

Čtenářské návyky odráží celou čtenářovu osobnost, mají povahu zvyku a potřeby. Zahrnuje čtenářův styl práce s knihou, jak knihu získává, způsob jejího čtení, jakou zálibu má člověk v četbě a jaké čtenářské aktivity preferuje [Homolová

2009]. Je to způsob, jakým čtenář zachází s knihou, jak ji získává, čte apod. Ve čtenářských návycích se odráží osobnost čtenáře [Vášová 1980].

2.2 Veřejné knihovny

Významným odběratelem a uchovávatelem knižní produkce byly již od pradávna knihovny národního, celostátního, univerzitního a jiného charakteru. V „českých zemích mají knihovny dlouholetou tradici a hrály v životě národa a společnosti velmi významnou úlohu“ [Halada 1993: 60].

Česká republika disponuje jednou z nejhustších sítí veřejných knihoven v celé Evropské unii. V rámci dlouhodobého procesu se změnil tradiční typ návštěvníka knihovny a uživatele. Knihovna musela svou nabídku po nástupu internetu rozšířit. Knihovnu nenavštěvují pouze čtenáři za účelem čtení a půjčování knih, ale také jedinci, kteří využívají nejrůznější elektronické zdroje a internet přímo v knihovně. Z hlediska statistiky se již nezaznamenává pouze celkový počet registrovaných čtenářů, ale celkový počet uživatelů.

Navíc dochází k postupnému ústupu veřejných knihoven. Aby však udržely zájem o čtení, byly nuceny se přizpůsobit v rámci probíhajícího technologického pokroku. „Celkový počet veřejných knihoven poklesl od r. 2007 z 5 533 na 5 408 v roce 2011. Počet poboček knihoven stoupl z 810 na 910. Průměrný počet výpůjček na 1 čtenáře za rok nepatrně poklesl ze 46,2 v roce 2007 na 46,0 v roce 2011“ [Havelková 2011: 5]. Vybavení knihoven se v uplynulých letech výrazně změnilo k lepšímu. Zvýšil se počet studijních míst, počet počítačů pro uživatele a s tím související dostupnost internetu, což výrazně zlepšilo a zkvalitnilo informační možnosti knihoven. Knihovny se snaží udržovat zájem o rozvoj čtenářství různými způsoby. Vytváří projekty zaměřené na doporučení četby a nabízí hledajícímu čtenáři, co číst, tj. nabízí konkrétní titulky, které slouží jako inspirace k výběru četby [Kordasová 2010]. V současné době se jedná o několik projektů zaměřených na

podporu čtení knih. Jedná se například o BiblioHelp², Knihovnička.net³ a Rosteme s knihou⁴. Jeden z nejnovějších projektů na podporu a zejména doporučování četby je projekt Čte(Sy)Rád⁵, jehož základy byly položeny v roce 2008. Zaměřuje se na široké spektrum uživatelů všech věkových kategorií s různým přístupem k četbě, čtenářskými zájmy i potřebami, a to jak na čtenáře, tak nečtenáře.

Cílem projektu je vytvářet online dostupnou elektronickou databázi na doporučování poutavých publikací vhodných přímo pro danou osobu a tím usnadnit čtenáři orientaci v množství titulů.

V průběhu roku pořádají knihovny akce na podporu čtenářství. Nejčastější a nejznámější je Týden čtení konající se každý rok v březnu, kde dochází i k veřejnému předčítání. Tato autorská čtení probíhala již v antice, a čímž představovala začátek nového zlatého věku literatury. Proslulost byla nepochybně velmi důležitým faktorem, protože se autoři děl domnívali, že naslouchání textu přiměje publikum k tomu, aby si vydané dílo zakoupilo, čímž vznikne poptávka, která uspokojí jak autory, tak nakladatele-knihkupce. „Veřejné čtení bylo ve skutečnosti samo o sobě prvotní formou vydávání“ [Manguel 2007: 319].

3 PROMĚNY ČTENÁŘSTVÍ VE SPOLEČNOSTI V OBDOBÍ 20. STOLETÍ

Z hlediska historického vývoje se budeme zmiňovat především o pojetí Alberta Manguela [Manguel 2007] a Jiřího Trávnička [Trávniček 2008], kteří se zabývali

² Program s názvem Léčba knihou.

³ Databáze knih, autorů a komentářů.

⁴ Jedná se o kampaň na podporu četby.

⁵ Projekt vznikl pod záštitou KISK (Kabinet informačních studií a knihovnictví) na Masarykově univerzitě v Brně. Garantem projektu je PhDr. Petr Škyřík.

čtenářstvím v podobě trendu, který se proměňoval v čase. Uvedení autoři se snažili podobným způsobem vysvětlit zlomy v minulosti, které způsobily proměny čtení z hlediska narůstajícího i postupného poklesu zájmu o čtení.

Na počátku 20. století se začala psát literatura, která reagovala na tendence a jevy, jež přineslo století předchozí. Více než dříve se vyhrcoval rozpor mezi převážně experimentální tvorbou, která oslovovala pouze velmi nízkou vrstvu kulturní veřejnosti a tradičnější tvorbou orientovanou na široký okruh čtenářů [Soukal 2006].

V průběhu 20. století se objevila média, která umožnila rozvoj masové komunikace. Jednalo se o film, rozhlas a později i televizi. Největším přínosem té doby byl především rozvoj pravidelného rozhlasového vysílání v první třetině 20. století a zahájení televizního vysílání [Bednařík 2003]. Při svém vzniku a následném rozšíření začala televize oslovovat značné množství diváků a posluchačů a zasáhla i do tradičních způsobů vzniku a šíření literárních děl [Janoušek 2007].

Média představují rozměr kulturních dějin. Masová média se v průběhu let od svého vzniku vyvinula v silné a nepřehlédnutelné průmyslové odvětví mající své vlastní zájmy (ekonomické i politické). Dále si vytvořila své vlastní představy o uspořádání světa, které je dané vnitřní dynamikou jeho proměn: konkurenčním bojem, touhou po zisku a potřebu udržet či posílit svou pozici v působení na politické dění [Bednařík 2003].

3.1 Změny čtenářství v ČSSR v 1950 - 1960

V této části se budeme zabývat změnami čtenářství ve vymezených etapách. První událost, lze vyzorovat na výzkumech po 2. světové válce, které ukazují z hlediska vývoje socialistické československé společnosti (ČSSR) mezi 50. a 60. lety velký nárůst knižní produkce a tím se také rozvinul předpoklad nárůstu čtení. „Jednalo se o vzestup v desítkách procent, někde i ve stovkách“ [Trávníček 2007: 425]. V této době musela každá kniha před tiskem dostat povolení vydávané ministerstvem informací, což se odehrávalo nejen v ČSSR. Publikační odbor ministerstva informací

měl povolovat knižní tituly na základě několika hodnocení. Nejprve zhodnotil jejich literární a poznávací hodnoty, pak důležitost a význam pro národní kulturu. Tituly, které byly schváleny, se nepodrobovaly předběžné cenzuře. Avšak platilo nepsané pravidlo, že „tisk nesmí zpochybňovat klíčové body tehdejší české politiky např. se kriticky vyjadřovat o Sovětském svazu“ [Janoušek 2007: 36].

V poválečném prostředí byl nečekaný prostor k sociální mobilitě. V rámci nástupu komunismu dostali jedinci možnost určitého vzestupu na základě souznění s ideologickým programem [Havlová 1996].

V této době také dochází ke sbližování literatury, filmu a rozhlasu a to v podobě úzké souvislosti s celkovým kulturním a společenským děním. Je nutné podotknout, že obě média byla přímo organizačně podřízena státu a jeho kulturní politice [Janoušek 2007]. V tomto období je již rozšířena filmová produkce⁶ a úspěšné knihy se stávají častým námětem na filmové zpracování. Zároveň se jedná o dobu, kdy se začalo se systematickými průzkumy čtenářů a čtení. Filmová zpracování úspěšných knih, však měla vzbudit zájem o čtení dané knihy, ale také představovala rizika, že lidé raději zvolí kratší verzi dané knihy ve filmovém zpracování než, aby strávili o něco více času jejím čtením.

Literární díla zažívala v této době určitou osvětu, protože byla pro film, rozhlas a televizi nejrůznějšími způsoby adaptována. Kvůli však přechodu knih z klasického fondu do vizuální podoby, se stále větší procento lidí setkává s klasickými díly literatury nejdříve v jejich vizuální podobě, a pak teprve přichází její samotné čtení. Jak jsme se již zmínili, ne vždy je následné přečtení knihy realizováno. Může tedy dojít k úplnému nahrazení knihy vizuální podobou. V této době také docházelo v rámci dlouhodobého procesu ke změně čtenářské strategie.

Tento proces změny čtenářské strategie vyústí v dnešní době. V dnešní době se totiž spíše čte více knížek najednou, čte se pouze v krátkodobých intervalech

⁶ V době rozšířené filmové kultury bylo zřejmé, že bude docházet k interferenci knihy a filmu. Úspěšná kniha se často stávala námětem pro filmové zpracování, a to ve značné míře může způsobit zájem o čtení knihy (Hrozny hněvu, Doktor Živago) a tak se udržují klasická díla v oběhu [Trávníček 2008].

a někdy se knihy pouze prolistují. Jedinec se snaží najít pouze ty nejzajímavější části a poté co tyto informace nalezne, se již ke knize nevrací. Také v menší míře jsou čtenáři ochotni se vracet k již přečteným knihám. „Mediálně integrovaný (postmoderní) čtenář propojuje všechna média k různým účelům, ztrácí se tak spojení medií s rozdílnými funkcemi a všechna média slouží víceméně pro všechny účely (zábava, vzdělání, informace,...).“ [Trávníček 2008: 33]

Na dnešní společnosti je toto pojetí čtení dobře vidět. Když hledáme informace, prozkoumáváme všechny možná média a neorientujeme se pouze na jednu možnost, protože vzhledem k prostupujícímu technologickému pokroku jsou téměř všude nevyčerpatelné možnosti, kam se lze obrátit.

3.2 Změny čtenářství ve společnosti od 70. let (rozšíření televize)

Uvažovat můžeme také o dalších trendech zahrnující období zhruba posledních 30 až 35 let, od 70. let 20. století (od hromadného rozšíření televize) [Trávníček 2008]. Uvedení autoři se liší ohledně historického zakotvení, ale oba si dané období spojují s rozšířením televize, které zasáhlo danou společnost a docházelo ke změnám týkajících se trávení volného času. První veřejné vysílání se uskutečnilo v ČSSR v roce 1953, v té době se jednalo ještě o nepravidelné vysílání a následující rok již bylo zahájeno pravidelné televizní vysílání Československé televize. V roce 1970 začíná vysílání druhého televizního programu v Československu. Barevného vysílání se Československo dočkalo v roce 1973⁷. „V roce 1978 připadalo již 111 televizních přijímačů na 100 domácností“ [Federální statistický úřad (Praha), Český statistický úřad (Praha), Slovenský štatistický úrad (Bratislava) 1980: 195].

⁷ Historický vývoj médií v datech. Dostupné z: <http://www.mediasetbox.cz/cs/uzitecne-informace/historicky-vyvoj-medii/>.

Tento pokrok způsobil stagnaci čtení a nárůst sledování široké škály televizních programů. Televize v dnešní době představuje běžnou součást povinného vybavení každé domácnosti. Polovina dospělých Čechů sedí denně více než 2 hodiny u televize a občas si přečte noviny [Možný 2002]. To vytváří – spolu s široce rozevřenou nabídkou trhu standardizovaných služeb a statků cosi, co můžeme chápat jako dominantní životní způsob naší doby a společnosti [Možný 2002].

Vzhledem k rozšíření média v audiovizuální podobě televize, se začaly vést diskuze na téma, zdali nedochází ke zkracování doby strávené čtením a narůstání doby strávené u televizní obrazovky. Vzhledem k možnému soupeření čtení knih a sledování televize z hlediska trávení volného času se vyjádřil i Timo Toivonen, který poukazuje ve své studii [Toivonen 2013], že v běžných každodenních případech „lidé používají všechna dostupná média, jsou tzv. „všežrouti“ a pouze v extrémních případech je čas strávený čtením knih a čas strávený sledováním televize v negativním vztahu“ [Toivonen 2013: 21]. Tento negativní vztah objevil až u nadprůměrných diváků TV.

3.2.1 Tisk

Když se na trhu objevily první noviny, lidé si je kupovali, aby se něco nového dozvěděli, což se uplatňuje dodnes. Jednalo se o nový způsob šíření informací. Nejprve docházelo k šíření informací v kruzích vyvolených, kteří tvořili mocenské vrstvy. V polovině 19. století se noviny staly masovými periodiky, zbožím pro nejširší vrstvy obyvatel, pro ty, kdo uměli číst a měli peníze na jejich nákup [Roth 2005].

Ve 20. století došlo k nástupu a rozvoji obrazových a vysílacích médií. V tomto období probíhaly změny v oblasti médií a změna se týkala i tištěných médií, která se stala součástí politického života. „Mediální produkce se stala nedílnou součástí každodenního života, protože často byla použita k rozšiřování propagandy nebo obchodních záměrů“ [Jirák, Köpplová 2009 : 67].

I dnes mají sdělovací prostředky (rozhlas, televize, tisk) pro vrstvy intelektuálně vyspělých čtenářů, především informativní funkci. Pro vrstvy pasivnější, ovlivnitelné módami, jsou tyto sdělovací prostředky nejen zdrojem informací, ale zároveň z velké části uspokojují i jejich potřebu kulturního rozhledu [Bráblíková 1969].

Přehled českých nakladatelství a edic uvádí, že „v roce 1985 působilo v České republice 41 nakladatelů“ [Halada 1993: 41]. Mezi nejvýznamnější nakladatele z hlediska společenské prestiže, respektované však především čtenáři a odborníky, patřil Odeon, Mladá fronta a Albatros. U nás vycházely týdeníky a časopisy jako např. týdeník *Nové knihy*, *knihy 93*, *Kamelot* a časopisy zaměřené na práci s knihou, např. *Čtenář*, tak jako knihkupecké či knihovnické časopisy. Nástrojem knižní kultury jsou i nejrůznější autorské organizace, které svým vlivem přispívají k šíření knižní kultury. Po rozpadu naprosto „izolovaného Svazu československých spisovatelů u nás vzniklo několik autorských organizací: Obec spisovatelů - nejsilnější a největší stavovská organizace, dále autorské kluby a regionální pobočky“ [Halada 1993: 43].

3.3 Změny čtenářství ve společnosti po roce 1989

Česká republika patří mezi země, které stejně jako ostatní postkomunistické státy prochází složitým transformačním vývojem, který je mimo jiné spojen s velkým očekáváním ohledně růstu role lidského kapitálu v ekonomickém rozvoji, a to jak na individuální, tak i na společenské úrovni. V první řadě jde o prověření předpokladu, že lidský kapitál reprezentovaný dosaženou úrovní funkční gramotnosti dospělých dostatečně silně koresponduje s formálním vzděláním [Rabušicová 2002]. Řada badatelů, kteří se pokoušejí vyjádřit k otázkám kulturní a knižní produkce v zemích řízených komunistickými vládami, se v zásadě omezuje na otázky cenzury a na otázky textové produkce opoziční vůči vládnoucím systémům [Šmejkalová 2000].

Po listopadové revoluci v roce 1989 se nakladatelská scéna hekticky měnila. V tomto období docházelo k šíření velkého množství knih. Počet periodik vydávaných v České republice se v posledních desetiletích 20. století zvýšil 5x, vzrostl ze 772 titulů

v roce 1989 na 3894 titulů v roce 1999. Počet deníků vzrostl z 30 na 208 pravidelně tištěných. Zatímco „v roce 1989 bylo u nás registrováno 45 nakladatelství, na konci 90. let jich bylo skoro 1500, ve srovnání s koncem 80. let ročně vychází asi 3x více knižních titulů“ [Možný 2002: 150].

Do jisté míry lze sledovat podobný nárůst ohledně změn anticipace problémů kulturních, ale i sociální, politické a ekonomické povahy. V mnohém tato proměna sloužila jako předobraz problémů, které se později staly součástí naší každodennosti. Tento „fakt lze spolehlivě verifikovat a analyzovat za pomoci společenskovedních disciplín“ [Halada 1993: 6].

Literatura se doposud potýkala hlavně s ekonomickými překážkami, především zapříčiněné změnou politického režimu. Nakladatelství se začala zaměřovat především na knihy, u kterých měla zaručené, že se prodají ve velkém množství – nastoupila v první řadě komerční úspěšnost, protože samotné tištění knihy vyžadovalo vysoké náklady. V 90. letech také stoupl počet deníků vydávaných v České republice z 31 až na 103 deníků v roce 2000 [Možný 2002].

Nakladatelství si autory (v dnešní době například J. Rowlingová, J. R. R. Tolkien a z české scény např. M. Viewegh), u kterých je zaručený prodej udržuje, protože díky nim mají každý rok nárůst prodeje. Knihy neobyčejně úspěšné tzv. *best-sellers* představují spojení trvale a rychle prodejných knih, které musí nejdříve uspět u skupiny, pro kterou byla původně určena. Po uspokojení potřeb této skupiny se snaží získávat zájem u dalších skupin čtenářů a postupně pak u celé čtenářské veřejnosti. Příkladem nám mohou být knihy o Harrym Potterovi či fenomén s názvem *Twilight* sága nebo v našem českém prostředí i knihy od Michala Viewegha. Kniha „překračuje sociální i geografické hranice, zasahuje skupiny čtenářů, které by jinak neoslovila, zmocňuje se čtenářské veřejnosti ve smyslu naléhavé potřeby vlastnit tento předmět“ [Halada 1993: 63].

Sociální struktura české společnosti prodělala také proměnu vzdělanostní úrovně od poloviny 90. let. Dochází ke snížení podílu lidí se základním vzděláním a růstu počtu vysokoškoláků [Šafr 2012]. V důsledku přirozeného úbytku starší části

populace, která měla především nižší vzdělání a to z 34 % obyvatelstva staršího 15 let v roce 1991, na 24 % v roce 2001. „Podíl vysokoškoláků vzrostl v tomto období ze 7 % na 9 %“ [Tuček a kol. 2003].

Vzdělání je klíčovým faktorem životního úspěchu, tj. slouží jako meritokratický nástroj dosahování sociálního statutu. Je však zároveň významně determinováno sociálním původem jedince. Servisní ekonomika vyžaduje stále vzdělanější pracovní sílu, tím roste zisk ze vzdělání. V posledních letech a s využitím novějších analytických metod není trend snižování nerovností jednoznačný, hovoří se spíše o stabilitě [Simonová 2010].

Počet osob pouze se základním vzděláním klesá, dokazují to i další výzkumy konající se mezi lety 2000 a 2006, které zaznamenaly snížení o 374 tisíc. V roce 2000 měla jen základní vzdělání téměř čtvrtina české populace, v roce 2006 již pouze necelá pětina. Naproti tomu počet absolventů středních škol a učilišť s maturitou se mezi roky 2000 a 2006 zvýšil o 276 tisíc, což reprezentuje nárůst o 11 %. „Nejrychleji se mezi lety 2000 a 2006 zvýšil počet absolventů vysokých škol, konkrétně o 219 tisíc, což představuje nárůst o 30 %.“ [Trávníček 2008: 42] Dodejme, že počet silných čtenářů je téměř dvojnásobný mezi lidmi s vyšším vzděláním (36 % s maturitou a 44 % s vysokou školou) než čtenářů mezi lidmi s nižším vzděláním (20 %).

Vzhledem k vysokému počtu vysokoškoláků v dnešní době dochází k postupné degradaci úrovně školství. V rámci vzdělávacího systému se vyjadřuje Pierre Bourdieu ve své knize Teorie jednání, kde pojednává, že z hlediska instituce se nastolují sociální hranice mezi studenty univerzity a studenty z jiných škol. Zmíněné „sociální hranice připodobňuje k hranicím, které existovaly dříve a to v podobě dělení mezi šlechtu a prostý lid“ [Bourdieu 1994: 28 - 29]. Poukazuje tedy, že vzdělání prohlubuje nerovnosti ve společnosti.

Vzhledem tedy k proměnám většiny sfér společenského života po roce 1989, kdy došlo nejen ke změnám politickým, ekonomickým a kulturním, ale postupně také proměnám vzdělávacího systému se kniha se stala specifickým druhem zboží, jež

v sobě spojuje nové kulturní a ekonomické aspekty. Vytváří jeho „hodnotu jako kulturního statku a prodejního artiklu“ [Halada 1993: 30].

Díky politickým změnám, ke kterým došlo po roce 1989 a technickému rozvoji se médiím podařilo proniknout do všech koutů světa. Hledáme-li oblast, kde se nachází rozvinutá globalizace, určitě ji najdeme v oblasti mediálního trhu. Média jsou hegemonem globalizované ekonomiky a politické komunikace a kulturní produkce. Média jsou tedy nepochybně součástí politických, sociálních a ekonomických dějin společnosti [Bednařík 2003].

Média vstupovala již od svého vzniku do úzkého vztahu s literaturou. Jak jsme již uvedli, jednalo se především o film, rozhlas a televizi. Vztah nově vzniklých médií a literatury může nabývat dvou podob. V jedné dochází ke snaze, co nejdříve následovat literaturu, co nejvíce ji přizpůsobit a sloužit jí. V druhém případě se to děje naopak. Snaha se týká odpoutání se od literárnosti a nalezení zvláštní významotvorné možnosti konkrétního média [Janoušek 2007].

V dnešní době se spíše vedou diskuze o poklesu čtení knih. O možném úbytku čtenářů knih po roce 1989 se můžeme informovat již v knize Člověk a kniha od Jana Halady [Halada 1993], který tento jev označuje krizí knihy. Vysvětluje možnou krizi knihy na základě dané doby, kdy po roce 1989 docházelo ke společenským, politickým i ekonomickým změnám. S krizí knihy souvisí i postavení jedince, který bude zastávat vzdorný postoj vůči četbě knih, které by musel číst pod určitým nátlakem.

S přicházející dobou se tato jedinečnost mění v konzumní záležitost, protože knižní trh se rozrůstá a nabízí téměř neomezenou nabídku knih všech možných žánrů, dochází však ke ztrátě tradičních hodnot i devalvací stávajících a absence nových.

Jiří Trávníček tvrdí, že úbytek čtenářů se odehrává v závislosti na věku, protože s narůstajícím věkem přibývá nečtenářů na úkor čtenářů [Trávníček 2008]. Jedna z dalších příčin rostoucího počtu nečtenářů může být způsobena neochotou čtenáře přečíst si jednu knihu dvakrát nebo vícekrát.

S tím souvisí další změny čtenářství ve společnosti v podobě dalšího nově vzniklého média, a které lze označit jako trendy trvající od poloviny 90. let, přesněji jsou datovány od hromadného rozšíření počítače, k čemuž se přiklání, jak Alberto Manguel, tak i Jiří Trávniček. Rozšíření dalšího média v podobě počítače je označováno jako velký zlom v probíhajících trendech nejen v české společnosti. Posledním zlomem se stal vznik a rozšíření média v podobě internetu, přičemž k tomu se již vyjadřuje z uvedených autorů pouze Jiří Trávniček. V tomto období pozorujeme, jak dochází ke „snižování frekvence sledování televize ve prospěch internetu, přičemž se zastavuje i pokles čtecího času (mezi silnými uživateli internetu a silnými čtenáři se ve všech výzkumech objevuje silná korelace)“ [Trávniček 2007: 426].

Vývoj médií jako prostředků masové komunikace, s čímž souvisí všeobecná vizualizace lidského poznání, (v nejnovější době sem řadíme i nástup internetu) způsobuje oslabení poslání literatury jako zdroje informací o světě [Soukal 2007]. Dochází k prohlubování internacionalizace knih, knihy jsou překládány do mnoha jazyků, díky tomu si můžeme číst literaturu i od zahraničních autorů a naopak.

Jedním z příkladů oslabení literatury je tzv. regálománie, sice dochází k nárůstu prodeje knih, ale čtení jako takové se nezvyšuje. Vzhledem k rozšíření mediální konkurence, internet nahrazuje téměř zcela denní tisk, především noviny a časopisy. Dalším problémem knižní kultury je knižní chování některých jedinců, označováno jako *ghettoziace* [Trávniček 2008].

Jedná se o nějaký druh knih nebo žánr (comics, fantasy) zaměřený pouze na určitou skupinu čtenářů. Vytváří se uzavřený literární prostor. Docela často však dochází k „uzavření tohoto prostoru pro druhé“ [Manguel 2007: 292]. Tyto skupiny způsobují postupný úpadek jiných žánrů, protože se uzavírají před ostatními.

Koncem minulého století dochází k zásadní proměně ve společnosti v souvislosti s rozšířením periodik (deníky, týdeníky, měsíčníky, atd.), kterým musí svými prostředky v podobě rozšíření žánrové skladby čelit kniha. Lidé si ve volném čase hledají informace ke každodennímu použití a to především skrze televizi, noviny, časopisy nebo internet. Jedná se o rychle dostupné informace týkající se novinek ze

společnosti, i když nelze říci, že všechny jsou relevantní. Máme tím na mysli časopisy, které nemají potvrzené argumenty nebo zdroje (bulvární témata, nevědecké časopisy nebo internetové stránky zabývající se vědeckou tematikou, atd.).

3.4 Volnočasové aktivity od 80. let

Když došlo ke změně politického režimu, začaly se prosazovat procesy modernizace a jiné transformační procesy, které vnesly do převážně uniformní společnosti širokou škálu možností seberealizace i řadu nových kulturních podnětů. Týká se to i způsobu trávení volného času. Změny ve způsobu trávení volného času se odrážely i v mnoha dalších aspektech kulturní úrovně chování [Tuček a kol. 2003]. Docházelo k rozšíření možností, jak trávit volný čas.

Za jednu z nejvýznamnějších sfér životního způsobu je tradičně označováno trávení volného času. A to jak z „hlediska kvantitativního (objem volného času), tak kvalitativního (struktura volného času – konkrétní aktivity a způsoby chování ve volném čase a jejich zastoupení)“ [Tuček a kol. 2003: 174].

Čtení knih se odehrává ve volném čase. A proto se ve většině dostupných výzkumů vyskytuje otázka, jak často se věnujete určitým činnostem. Obecně bývá volný čas označován za specifickou část mimopracovní doby, během níž „člověk nemusí vykonávat žádné činnosti, které by vnímal jako povinnosti nebo něco, co vykonává v souvislosti s péčí o děti a domácnost nebo uspokojováním svých biofyziologických potřeb (spánek, jídlo, aj.).“ [Šafr, Patočková 2010: 21] V rámci šetření je kladen důraz, aby se jednalo především o svobodu volby, protože lidé ve svém volném čase vykonávají činnosti, pro které se rozhodnou na základě vlastních priorit. Volnočasové činnosti se pak mohou různě členit, např. podle časového hlediska participace, kupříkladu v případě čtení knih se jedná nejčastěji o časový interval (denně, týdně). Období po roce 1990 se vyznačuje řadou změn, došlo ke změnám hodnot prosazovaných společností i hodnotových orientací jednotlivců

a současně k výraznému rozšíření prostoru pro svobodnou volbu v jakékoli oblasti (v sociální diferenciaci) [Tuček a kol. 2003].

Koncem 90. let jsou aktivity volného času, které zahrnujeme pod vyšší kulturu podstatně více vázány na finanční možnosti a na rozsah mimopracovního času jednotlivých sociálně třídních uskupení [Tuček a kol. 2003].

Tabulka 1 zaznamenává hrubé obrysy změny životního stylu v období 1984 – 2011 skrze frekvence osmi vybraných volnočasových aktivit (převzata je z [Šafr 2012]). Když se podíváme na interval frekvence alespoň 1x týdně, lze po roce 1989 rozpoznat viditelné změny především u aktivit zahrnující seberealizaci. Ekonomicky aktivní populace se v dnešní době věnuje více studiu jazyků a odborné literatury a to o téměř 15 procentních bodů více než tomu bylo v předchozích letech.

Dalším příkladem nám může být cvičení a sport. V dnešní době sportuje téměř polovina ekonomicky aktivní populace, přičemž v roce 1984 se jednalo pouze o téměř ¼. Lidé se věnují více i svým zálibám a koníčkům, častěji se mu věnují několikrát do týdne a to zahrnuje téměř 1/3 ekonomicky aktivní populace, přičemž v roce 1984 se to týkalo 19 %.

Pro tuto práci je důležité čtení knih v intervalu alespoň 1x týdně. Podíváme-li se na tabulku 1, můžeme pozorovat, že v dnešní době čte téměř ¼ ekonomicky aktivní populace, přičemž v době socialismu se jednalo pouze o 9 %. Výrazným charakteristickým rysem současné české společnosti je značná různorodost v trávení volného času. Nejvíce se ale projevuje trend, který „zastává“ značná část populace a to představuje pasivní a nenáročné trávení volného času. Nejvíce je to patrné, když se podíváme na frekvenci sledování televize v dnešní době, 9 osob z 10 sleduje televizi pravidelně, tj. denně či alespoň vícekrát týdně [Tuček a kol. 2003].

Tabulka 1. Činnosti ve volném čase 1984 - 2011, řádková procenta

	Rok	Vůbec ne	Méně než jednou za rok	Několikrát za rok	Jednou za měsíc	Několikrát za měsíc	Jednou týdně	Několikrát týdně	Denně
Návštěva divadel, koncertů, výstav	1984	60	x	28,3	9,8	x	1	0,7	0,2
	1993	34,1	23,7	36,9	3,2	x	1	1,1	x
	1999	42,6	x	39,4	9,1	5,8	2,2	0,4	0,3
	2006	43,9	x	39,8	9,2	4,5	1,4	0,8	0,3
	2011	28,5	12,3	41,7	13,6	x	3,5	x	0,4
Čtení beletrie	1984	28,1	x	21,7	7,5		9	19,3	14,4
	1993	12,1	7,2	33,2	16,9		12,8	17,8	x
	1999	18,3	x	18,7	9,8	12,9	9,8	16,9	13,6
	2006	23,1	x	17,3	9,9	13,5	8,8	16,9	10,5
	2011	22,2	6,7	19,3	16,7	x	24,3	x	10,8
Studium jazyků, odborné literatury	1984	74,1	x	9,8	5,9	x	3,6	4,1	2,5
	1993	58,9	7	13,4	5,4	x	7,7	7,6	x
	1999	59,7	x	8,7	4,4	6	6,4	9,4	5,4
	2006	61,4		8,9	5	6,7	6,3	8	3,6
	2011	29,6	8,1	20,8	17,2	x	18,4	x	5,9
Domácí práce	1984	6,3	x	5,3	2,7	x	10,8	17,4	57,6
	1993	19	4,2	23,6	11,1	x	17,9	24,2	x
	1999	7,2	x	2,8	2,8	7,7	11,3	23,1	45,2
	2006	5,2	x	3,8	3,7	8	11,1	26,5	41,7
	2011	77,3*	-	-	-	-	-	-	-
Koníčky, záliby	1984	32,3	x	11,4	8,5	x	15,5	18,7	13,6
	1993	23,5	5,5	21,6	13,1	x	16,3	20,1	x
	1999	14,4	x	5,3	6,6	13,5	19	23,8	17,5
	2006	9	x	4,6	5,8	14,5	20,2	26,3	19,5
	2011	29,0	6,1	17,9	22,1	x	19,1	x	5,7
Cvičení, sport, turistika	1984	21,1	x	18,3	11,6	x	24	17,6	7,4
	1993	14,3	4,7	24,6	15,6	x	21,8	19	x
	1999	8,3	x	8,8	9,5	17,3	20,9	24,5	10,8
	2006	9,9	x	7,6	8,8	17,7	20,1	25,6	10,2
	2011	2,6	1,2	11,2	25,1	x	48,7	x	11,4
Návštěva restaurace, diskoték apod.	1984	44,1	x	29,1	11,9	x	10	4	0,9
	1993	37,4	8,7	30,9	11,7		7,7	3,7	x
	1999	32	x	21,6	13,1	12,1	12,1	7,8	1,4
	2006	42,7	x	13,7	10,5	11,4	12,5	7,5	1,8
	2011	4,3	2,1	23,6	38,5	x	28,7	x	2,8
Navštěvování se s přáteli	1984	22,1	x	29,5	24,3	x	16,4	5,9	1,8
	1993	4,6	3,5	30,9	25,6	x	20,4	15,1	x
	1999	1,5	x	10,5	11,5	27,5	23,7	20,2	5,2
	2006	3	x	12	14,1	26,3	20,6	20,3	3,7
	2011	,4	,3	10,2	35,8	x	46,8	x	6,5

Zdroj: [Šafr 2012: 238 – 239], ekonomicky aktivní populace ve věku 20 – 60 let

Když se podíváme na poznatky, o kterých vypovídá Ivo Možný ve své knize Česká společnost, tak v dnešní době čteme pětkrát více novin než dříve, nadále, že rozmanitost nabídky ohromně zvýšila přitažlivost elektronických médií a čtenářů knih,

zdá se, dokonce přibýlo [Možný 2002]. Výběr toho, co mají na knihkupeckých pultech i ve veřejných knihovnách, se mnohonásobně rozšířil. „Nikdy nebyla česká společnost tak zjevně a sebevědomě různorodá, nikdy v ní neleželo vedle sebe tolik skupin různých životních stylů a nikdy nenabízela takový individualizovaný výběr životního způsobu jako dnes.“ [Možný 2002: 145]

4 Dosavadní výzkumy čtenářství ve společnosti

Jestli společnost čte či nikoliv, tím se zabývaly již výzkumné projekty centrálně řízené politiky socialistických států, které byly zaměřeny především na sběr dat dokazujících a stvrzujících naplnění knižních ideálů společnosti. Publikační odbor ministerstva informací se snažil uplatňovat zájem o knihy, které nepředstavovaly nebezpečí pro tehdejší politický režim. Takovým výzkumům se věnoval například Ústřední institut literárních dějin Akademie věd NDR, jehož tým se odvolával na tradice Pražského lingvistického kroužku [Šmejkalová 2000].

4.1 Vybrané výzkumy čtenářství konané v Nizozemí,

Maďarsku a Rusku

Než přejdeme k českým výzkumům, je třeba si uvést několik zahraničních autorů, kteří se zabývali výzkumem čtenářství ve svých zemích, a to z důvodu abychom dostali potřebný nadhled, proč se dané výzkumy vůbec realizují.

První z výzkumů, který stojí za pozornost, se zabýval poklesem čtení v Nizozemí v letech 1955 – 1995. Byl iniciován institucí *Dutch Social and Cultural Planning Office (SCP)*. Výsledky výzkumu byly shrnuty [Knulst, Kraaykamp 1997]. Autoři reagují na pokles čtenářství ve společnosti v 80. letech. Dané tvrzení dokládá poklesem zájmu o tištěná média oproti vzrůstajícímu zájmu o televizi. K analýze používá data, která byla sesbírána pomocí metody časových snímků, kdy si lidé

zaznamenávají všechny své aktivity do deníků. Jeho článek je založen na datech ze série rozsáhlých reprezentativních výzkumů konaných v letech 1975 – 1995 a *The Central Bureau of Statistics* z let 1955 a 1962.

Holandská studie dochází k těmto závěrům: V období 1955 - 1975 vzrostl čas strávený sledováním televize z 0.2h na 10h za týden. Podíl času strávený čtením klesl v období 1962 – 1995 ze 17 % na pouhých 9 %. Kraaykamp a Knulst se zajímali i o kombinování některých aktivit se sledováním televize, jako je třeba starání se o děti. U mužů v 60. letech v období 1955 – 1995 došlo k poklesu podílu času stráveného čtením z 29 % - 13 %. U mladších mužů kleslo čtení mnohem zratelněji z 22 % na 3 %. U starších i mladších žen čtení také kleslo, ale i přesto ženy stále čtou častěji než muži. Jeho analýza odhaluje, že starší lidé čtou častěji, i když jejich čtení v posledních dekádách klesá. Největší pokles čtenářů zaznamenal v letech 1955 – 1975 ve fázi, kdy docházelo k rozšiřování televize. Prudký pokles čtení proběhl spíše u mužů než u žen. A nakonec také uvádí, že čtení klesá napříč generacemi, tím je míněno, že mladší generace čte méně než starší generace.

Dále zmíníme výsledky výzkumu, který se zabýval čtením knih z hlediska sociální stratifikace a kulturní spotřeby v současném Maďarsku [Bukodi 2007]. Erzsébet Bukodi ukazuje, že nejvýznamnější dělicí linií mezi čtenáři a nečtenáři, je stratifikační postavení na základě vzdělání, příjmu a statusu. Dokazuje, že podíl lidí, kteří nikdy nečetli knihu pro potěšení, vzrostl v Maďarsku v období 1970 – 1990 ze 40 % na 52 %. Výsledky vychází z dat z *The Way of Life and Time Use Survey*, které byly sesbírány v roce 2000 institucí *the Hungarian Central Statistical Office*. Výzkum se konal v populaci ve věku 20 – 64 let.

Čtenářství autorka operacionalizuje následovně: zda respondent přečetl nějakou knihu v posledních 12 měsících. Pakliže ne, byl zařazen jako nečtenář nebo jako neaktivní. Pokud ano, využívala v analýze konkrétnější informace o autorovi a titulu jejich poslední knihy, kterou četli. Díky této informaci vytvořila kategorie čtenářů:

První kategorie zahrnuje *serious* (vážné) čtenáře, kteří čtou klasické a moderní novely, drama a poezii. V druhé kategorii zvané *non-fiction*, jsou ti, kteří čtou

literaturu faktu a technické knihy. Další kategorií jsou tzv. *easy* čtenáři, kteří čtou kriminální příběhy, milostné příběhy nebo science fiction neboli sci-fi. Z výzkumu vyšlo, že 11 % dnešních Maďarů lze označit za *serious* čtenáře („vážné“), 7 % *non-fiction* čtenáře a 20 % *easy* čtenáře.

Opět obecně platí, že ženy mají větší pravděpodobnost číst knihy než muži. Starší lidé upřednostňují spíše kategorii *serious* než kategorii *easy*, která je bližší mladším čtenářům. Výše příjmu výrazně ovlivňuje tendenci číst a z jistého hlediska i samotný nákup knih. Vzdělání má větší efekt na čtenářství, než příjem a status. A konečně autorka poukazuje na fakt, že většina obyvatel se spíše řadí do kategorie nečtenářů.

Jako poslední si uvedeme případovou studii zabývající se čtením v Rusku s názvem: *The Status of Cultural Omnivorism* od Jane Zavisca [Zavisca 2005]. Autorka se zabývala kulturním *omnivorismem* (přeložit ho lze jako „všežroutstvím“ [Šafr 2008]) mezi čtenáři v post-sovětském Rusku.

Autorka byla první, která uskutečnila výzkum o vzniku kulturního „všežroutství“ ve východním světě. Ve svém výzkumu identifikovala 4 skupiny čtenářů. První skupina čtenářů jsou ti, kteří čtou od všeho něco, neboli *omnivores* („všežrouti“). Druhá skupina jsou *non-readers*, sem patří ti, co mají rádi pouze některý žánr. Třetí skupina je označována jako *feminine*, tady jsou čtenáři, kteří dávají přednost sentimentálním žánrům, jako jsou romantické novely, poezie či knihy o bydlení. Poslední skupinou je *masculine*, sem patří ti, co čtou science fiction a mystérie.

Došla k závěru, že „všežroutství“ dramaticky roste s vyšším vzděláním. Starší generace jsou raději intelektuálními čtenáři než tzv. „všežrouty“. Nízká úroveň vzdělání a mladší věk jsou spojeny s průměrnou a neintelektuální chutí. Mimo to má i pohlaví silný vliv na to, zda čtenáři preferují skupinu *masculine* nebo *feminine*. Závěrem autorka konstatuje, že „všežroutství“ je dominantní vzorec tzv. kulturního vkusu mezi vzdělanými lidmi navzdory životním a ekonomickým okolnostem [Zavisca 2005].

4.2 Výzkumy čtenářství v české společnosti

Pozornost v tehdejší společnosti si získal i rozsáhlý výzkum: Knihy a čtení v životě malých měst z roku 1973, zaměřený tentokrát na jednu vybranou lokalitu – obyvatelstvo. Sledovala se frekvence a charakter čtení, funkce knihy a motivace čtení u dětí, studentů a dospělých. Výzkum ukázal stereotypy ve výběru knih, které se přenášejí z jedné věkové skupiny na druhou a které byly přičítány nedostačující úrovni vzdělávání [Šmejkalová 2000].

V 80. letech si provedlo mimo jiné například svůj vlastní čtenářský výzkum i nakladatelství Mladá fronta, ve kterém zkoumali potenciální čtenáře. Rozdělili „studenty do 3 skupin a to: odborných středních učilišť, středních průmyslových škol a gymnázií“⁸ [Halada 1993: 81].

Po roce 1989 byl k dispozici výzkum zabývající se možnými proměnami čtenářství. Jednalo se ve své době zatím o poslední český výzkum, který v 80. letech 20. století provedl Aleš Haman (Výzkum čtenářské recepce krásné literatury v letech 1989 – 1991). Složení jeho výběrového vzorku zahrnovalo populaci ve věku 16 - 60 let. Zaměřoval se na vliv věku na čtenářské potřeby, zájmy a návyky. Z dosažených výsledků bylo zjištěno, že pravidelně čtou převážně ženy, avšak je potřeba zmínit, že tento výzkum nebyl reprezentativní, proto nemůžeme toto tvrzení vztahovat na celou populaci.

Z hlediska věkového rozložení se ukázalo, že podíl čtenářů ve starší věkové skupině tvoří 30 % a v mladší skupině se podíl pohybuje kolem 25 % [Haman 1991]. Z výzkumu se ještě můžeme dozvědět, že na přelomu 70. a 80. let u nás „četlo denně necelých 18 % a necelých 15 % nečetlo vůbec. „Asi 23 % sáhlo po knize několikrát

⁸ Mezi studenty VŠE v Praze nebyli nečtenáři, naopak vysoké procento stálých čtenářů. Vlastnili z 90 % vlastní knihovnu, avšak knihy si z 60 % půjčovali a také o novinkách na knižním trhu byli z 50 % informováni od přátel.

v týdnu a o něco víc než jedna čtvrtina četla jen výjimečně. Poměr pravidelných i občasných čtenářů a nečtenářů byl přibližně vyrovnan“ [Halada 1993: 81].

Tento výzkum navázal na předchozí práce uskutečněné v rámci výzkumného oddělení tehdejší Státní knihovny a nyní vycházel z informačního systému vybudovaného v Národní knihovně v Praze, jenž shromažďoval data o nejčtenějších knihách nejprve z 10 knihoven a od roku 1991 z 16 knihoven v České republice. Výzkum představoval inovaci především z hlediska zaměření na kulturu četby. Byl to pokus proniknout k poznání kvalitativních stránek čtenářství, respektive ke způsobu, jak lidé čtou. V dosavadních sociologických výzkumech převládala totiž „hlediska kvantitativní, v nichž se zjišťovaly procentuální statistické údaje o oblíbě jednotlivých autorů, sestavovaly se žebříčky oblíbenosti a odtud se vyvozovaly závěry o povaze čtenářských zájmů“ [Haman 1991: 51].

Ve výzkumu veřejného mínění po roce 2000, jak uvádí Ivo Možný, uvedlo 42 % dotazovaných, že se čtení knih věnuje alespoň 1 x týdně. V roce 1991 to bylo pouze 29 %, poukazuje tedy na možný nárůst čtenářů [Možný 2002]. Tuto tezi budeme ověřovat v empirické části, kde budeme analyzovat data i za toto období.

Dalším výzkumem, který se zabýval čtenáři a čtením bylo kvalitativní šetření nakladatelství Adonai, o kterém se Otakar Chaloupka rozepisuje v knize: Takoví jsme my - čeští čtenáři vydané v roce 2002. Kniha se zabývala způsobem, jak lze chápat kulturu v širším a užším slova smyslu. Jednalo se především o úvahy zabývající se budoucností knihy a snahou dopátrat se možných příčin poklesu zájmu o literaturu. Bohužel tuto studii nemůžeme brát jako reprezentativní, protože byla uskutečněna formou ankety. Ve svých úvahách došel Otakar Chaloupka k tomu, že popsat dnešního čtenáře nelze bez kulturně-sociologického výzkumu provedeného podle všech referenčních pravidel a zásad vědeckého zkoumání [Chaloupka 2002].

Poslední výzkum, o kterém se zmíníme, nese název: Čtenáři a čtení v České republice. Konal se v letech 2007 a 2010, jednalo se o dva na sebe navazující reprezentativní kvantitativní výzkumy zaměřené na čtení dospělé populace nad 15 let v České republice. Výzkum byl zaměřen nejen na kvantitativní rozměr čtenářství, ale

také na kvalitativní, což v tomto případě představovaly motivy související se čtenářskými návyky [Trávníček 2008].

Zjišťována tak byla témata jako například, jaký vztah mají dotazovaní jedinci ke knize, frekvence čtení knih, kupování knih a návštěvy veřejných knihoven. Výzkum byl tématicky zaměřen na „přežití“ knihy jako takové v rámci dnešní silné konkurence jiných médií (televize, internet). Zpracovatelé výzkumu si rozdělili čtenáře podle množství přečtených knih. V tomto výzkumu byl považován za čtenáře každý, kdo přečetl alespoň jednu knihu za rok. Druhý reprezentativní výzkum v roce 2010 se zaměřil především na vztah knihy a internetu.

Většina provedených výzkumů se zaměřovala podobně na vymezení čtení knih (čtenář, nečtenář), především pak z hlediska přečtených knih za rok. Autoři výzkumů zkoumali možné čtenářské návyky a motivy, které vedou čtenáře ke knize. Zaměřovali se na návštěvnost veřejných knihoven, což ostatně souvisí s tím, že většina výzkumů byla vykonávána pod záštitou právě veřejných knihoven.

5 KDO JE ČTENÁŘ?

V kapitole „*Kdo je čtenář?*“ se nejdříve seznámíme s tím, koho lze považovat za čtenáře. O čtenářích se vedou statistiky, diskuze a jsou předmětem výzkumů. V této práci budeme s pojmem čtenář pracovat na základě následující definice: „Čtenář je sociologický konstrukt, definovaný podle frekvence četby (jak často, množství hodin věnované četbě) nebo počtem přečtených knih“ [Šmejkalová 2000]. Podle dosavadních výzkumů [Trávníček 2008, 2011; Haman 1991; Šmejkalová 2000] se ukázalo jako největší problém samotné vymezení pojmu čtenář. Především se diskutovalo nad tím, zda za čtenáře bude označen jedinec, jenž přečte jednu knihu za rok či jednu knihu měsíčně.

Když si badatelé určili za čtenáře jedince, který přečte alespoň jednu knihu za rok, zároveň však zhodnotili, že to o populaci příliš nevyovídá. Pak se totiž zdá, že

čtenářem je téměř každý. Proto se snažili vymezit čtenáře specifičtěji a rozlišovali pravidelného či sporadického čtenáře, který čte více jak 1 knihu za rok.

Prodej a půjčování knih nám nemůže udávat míru čtenářství, protože z počtu knih, které jsou v oběhu (knihovny, knižní trh) se nedá usuzovat, zdali jsou knihy čteny či pouze kupovány, půjčovány či darovány. Podíváme-li se do historie, zjistíme, že už i v antice se vyjadřovali ohledně nakupování knih, které v té době představovaly úroveň společenského postavení. Ten, kdo chce, aby mu knihy přinesly slávu, musí se z nich něco naučit a nesmí je ukládat do své knihovny, ale do hlavy. Někdo jiný je ten, který kupuje knihy a pouze je prolistuje, aniž by je skutečně četl [Manguel 2007].

Někteří lidé si knihy často kupují, a proto jejich domácí knihovna obsahuje přemíru knih, ale pouze některé z nich byly opravdu čteny. To může mít mnoho příčin, například jde o ekonomicky aktivní jedince, kteří nemají tolik volného času, nebo tento volný čas tráví raději jinými činnostmi, než je čtení knih a ty jsou pro něj pouze vnější okázalou nutností.

Co vyplývá ze čtenářských výzkumů o složení čtenářů? Máme k dispozici několik představ o tom, jak vypadá na globální úrovni typický čtenář v současnosti. Jako typického čtenáře si můžeme představit „ženu ve věku 20 – 35 let, vzdělanou spíše vysokoškolsky, bydlící ve městě nad 100 tisíc obyvatel, pravidelnou uživatelku internetu, televizi sleduje středně a její domácí knihovna obsahuje více než 200 svazků.“ [Trávníček 2007: 426] Představa typického čtenáře se u badatelů shoduje, že ženy čtou více než muži, ale projevují zájem o odlišný žánr oproti mužům.

Pohlaví diferencuje velmi silně, rozdíl v počtu silných čtenářů mezi ženami a muži odpovídá procentově rozdílu mezi čtenáři a nečtenáři. Z hlediska věku nastává propad mezi první a druhou fází mladší generace. Ve středním věku počet silných čtenářů stagnuje a s příchodem staršího věku (55 let) mírně stoupá a klesá ve vyšším seniorském věku (zhruba nad 65 let). Pořadí kategorií „největšího zastoupení silných čtenářů je ve věku od 15 do 24 let s vyšším vzděláním a duševní prací (vše 36 %). Obecně je podle nejmenšího zastoupení v těchto skupinách: fyzická práce (13%), nižší vzdělání (20%) a muž (23 %)“ [Trávníček 2008: 65].

Mezi aktivní čtenáře patří zaměstnanci, studenti, lidé s vyšším vzděláním a některé další skupiny. K příležitostným čtenářům a nečtenářům pak náleží dělníci, rolníci a důchodci. Starší čtenáři dávají přednost literatuře, která odpovídá na složité životní problémy. Značnou roli hraje vzdělání, respektive dosažená úroveň vzdělání, která mobilizuje, aktivizuje a klade na komunikaci mezi čtenářem, autorem a dílem vyšší nároky.

Čtenáři z větších měst bývají antitradicionalisty oproti čtenářům z malých měst či venkova, kteří se řadí spíše mezi tradicionalisty, kde se většinou prosazuje role prostředí. A dochází k prosazování role prostředí ve vztahu k četbě [Halada 1993].

A jak vypadá typický nečtenář? Dle studií je to „muž ve věku přes šedesát let, který dosáhl základního vzdělání, bydlí na venkově, internet neužívá, televizi sleduje ve vysoké míře a jeho domácí knihovna obsahuje méně než 20 svazků.“ [Trávníček 2007: 426]

Aleš Haman na základě svých poznatků získaných během svého výzkumu (podrobněji v kapitole Dosavadní výzkumy) konstatuje, že dnešní průměrný čtenář přistupuje k uměleckému dílu jako k věcné informaci v dané skutečnosti. Z hlediska čtenářských zájmů musíme tedy v analýze sledovat „zdroje četby, velikost domácí knihovny, roli veřejných a odborných knihoven, sociální postavení čtenářů, jejich vzdělání a profese, vývoj knižní kultury v daném čase a prostoru“ [Haman 1991: 87]. V obecném měřítku je čtenářem každý, kdo prohlašuje, že čte knihy. Člověka, jehož mediální dovednost je směřována ke čtení, můžeme považovat za duševního uživatele knih.

6 VYMEZENÍ GENERACÍ DLE VĚKU A KOHORT DLE DOBY NAROZENÍ

Než přejdeme k analytické části, je třeba si nejprve vymežit věkové kohorty a generace, se kterými budeme nadále pracovat. Vymezení věku je důležité, protože

jinak dochází k propojení věku, období a příslušnosti ke kohortě narozené v určitém roce či letech. „Jedná se o tři analyticky odlišitelné koncepty, které jsou v realitě (u každého člověka) provázané.“ [Katrňák 2009: 55] Není tedy jednoduché koncepty oddělit, ale vzhledem k tomu, že v analytické části pracujeme s výzkumy, které se konaly v různých letech, nemůžeme tvrdit, že mladší generace v 80. letech vyrůstala za stejných podmínek jako mladší generace po roce 2000. Věk jsme tedy upravili na 2 kategorie.

1. Pojem generace budeme v této práci používat z hlediska porovnání věku označující biologické stáří člověka [Katrňák 2009]. V této práci se odlišuje mladší generace 20 – 34 let, střední generace 35 – 54 let a starší generace 55+. Generační hledisko je vždy významné při srovnávání životního stylu včetně trávení volného času, v posledních dvou desetiletích byl tento obecný význam ještě umocněn rozdílem mezi možnostmi a ochotou starších a mladších generací využívat výrazně změněných podmínek v trávení volného času.

Obecně se dá říci, že starší a částečně střední generace je méně ochotná měnit své zažité zvyklosti, jakož i jeho celkové zaměření (jejich zvyklosti se přitom utvářely v 50. resp. 80. letech za zcela jiných podmínek a okolností) a také ani nedisponuje potřebnými sociálními předpoklady (např. zdraví, příjmy či vzdělání). „Mladá generace je mobilnější a rovněž náchylnější k přejímání vzorů u nás dříve neobvyklých či pouze minimálně zastoupených“ [Tuček a kol. 2003: 169].

2. Nyní přejdeme k vymezení věkových kohort. Věkové kohorty jsme rozdělili podle období, kdy se lidé narodili/vyrůstali, sdílejí tedy generační zkušenost. Nejprve si vymežíme kohortu lidí narozených do roku 1945. Většina z nich si prošla mnoha změnami a otřesy, ať už politickými nebo společenskými. Můžeme tedy tvrdit, že pouze někteří z nich zažili přímo či nepřímo obě světové války a nástup socialistického státu, které jistě pozměnily jejich čtenářské návyky, především z hlediska dostupnosti některých knih. V době jejich dospívání navíc ještě panoval velký rozdíl mezi venkovem a městem. Na venkově se ve větší míře pracovalo v zemědělství nebo v průmyslových továrnách. Tuto práci vykonávali nejen muži, ale

i ženy. Většina lidí měla pouze základní vzdělání nebo byla vyučena⁹, protože vyšší úroveň vzdělání v té době neměla takové zastoupení, jako má dnes. Kohorta narozená do roku 1945 vyrůstala ještě bez televize.

Někteří autoři dokonce dnes soudí [např. Halada 1993], že do roku 1945 se narodila poslední skupina lidí, v jejímž dětství nebyly samozřejmostí elektronické sdělovací prostředky, a že po tomto období je značně komplikované mluvit o významném vlivu knih z hlediska jejího čtení na populaci. Vycházíme-li z toho, že ke čtenářství je jedinec socializován v raném věku či nejpozději do završení plnoletosti, a zároveň z faktu, že v posledních desetiletích u nás dochází k prodlužování věku, tzn. populace tak postupně stárne, lze se domnívat, že jedním z faktorů přispívajícím k zachování podílu čtenářů, resp. pouze jejich pozvolnému úbytku je právě skutečnost, že starší generace „nepřestává číst“ [Halada 1993].

Dále se budeme zabývat lidmi narozených v období 1946 – 1975. Velkou část jejich čtenářského života vyplňuje normalizace, což představuje do značné míry cenzurované knižní tituly a ideologicky vytríděné fondy veřejných knihoven. S televizí se mohli někteří setkat v raném dětství.

Posledním kohortou jsou lidé narození po roce 1975. Přímo prodělali jeden společensko-politický předěl: listopad 1989. Většina z této skupiny si samozřejmě vzhledem k jejich pozici v dalších letech, osvojila sledování televize i používání počítače, přičemž mnozí na ně přenesli i část svých čtenářských potřeb, zejména pokud jde o referenční příručky (slovníky a encyklopedie). Nejmladší z nich navíc mohou stále studovat, je tedy možné, že čtou převážně ze studijních důvodů.

⁹ Z výsledků výzkumů z let 1950 – 1980 byla nejvíce zastoupena populace s nižším vzděláním. Muži se základním vzděláním měli rozpětí v průběhu let 80 % - 34 % a ženy 86,8 % - 54,8 % [Tuček a kol. 2003: 70].

7 ANALYTICKÁ ČÁST

V analytické části diplomové práce jsou analyzována kvantitativní data, na jejichž základě sledujeme, kdo je čtenář a jaký je čtenář. Přínos této práce je ve zmapování podílu čtenářů v letech 1984 – 2007 a využití tohoto zjištění k potvrzení či vyvrácení dlouhodobě klesajícího trendu čtenářství.

V první části budu komparovat podíl čtenářů s ostatními zeměmi. K tomu použiji data z reprezentativního výzkumu ISSP 2007 (viz kapitola Zdroj dat). Posléze se zaměřím na trendy v čase, přičemž budu srovnávat podíl čtenářů z 6 reprezentativních výzkumů (1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007). Následně práci doplním analýzou literárních žánrů z roku 2010 (Rodiče a výchova) a porovnáím je s výsledky výzkumu Čtenáři a čtení v České republice z roku 2007 [Trávníček 2007]¹⁰.

Druhá část bude rozdělena do podkapitol, ve kterých budu zkoumat determinanty čtení (věk, pohlaví, vzdělání, příjem a velikost domácí knihovny v souvislosti se vzděláním) a jejich případnou proměnu v čase. A nakonec, jak se měnil podíl čtenářů v čase podle determinantů čtení, pomocí kterých bychom zjistili, jaký byl čtenář a co ho mohlo ovlivnit v daném roce.

V třetí části se budu zaměřovat na vztah čtení knih a kompetitivní mediální spotřeby v podobě sledování televize. Následně také jeho případným proměnám v čase. Zde prověřím hypotézu, zda nedochází k tomu, že mezi klesající frekvencí čtení knih a stoupající sledovaností televize není přímá úměra.

V poslední části budu zkoumat, jaký vliv na čtení mají jednotlivé determinanty a televize jakožto kompetitivní médium, a jestli se mění v čase. Posléze přejdu ke shrnutí provedených analýz a k závěru.

¹⁰ Hlavním řešitelem tohoto vědeckého projektu je Jiří Trávníček. Výzkum probíhá ve spolupráci s Národní knihovnou ČR a s finanční podporou Ministerstva kultury ČR. Ústav pro českou literaturu AV ČR se výzkumu čtenářů a čtení v České republice věnuje od roku 2007. Od této části se budu odkazovat na rok 2007, kdy proběhl daný výzkum.

7.1 Výzkumné otázky a hypotézy

V této části formuluji dílčí otázky a následně na to navazující pracovní hypotézy. Hlavní otázka této práce zní: *Mění se podíl čtenářů v dospělé české populaci od poloviny 80. let do současnosti?*

Hypotéza 1: Podíl čtenářů v ČR po roce 1990 postupně klesá. Tato hypotéza vychází z dosavadních zjištění o poklesu čtení, o kterém jsem se rozepisovala v teoretické části [Halada 1993; Trávníček 2007].

Když uvažujeme o poklesu čtení v časovém horizontu 1984 – 2007, je potřeba pokračovat ke konkrétním determinantům čtení, které ovlivňují tento dlouhodobý trend. *Jaké jsou determinanty čtení a mění se v čase?*

Hypotéza 2: Lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku a tento trend se v čase nemění. Hypotéza vychází z předpokladu, že starší lidé disponují větším množstvím volného času než ostatní. Většina z nich již není ekonomicky aktivní, dá se tedy předpokládat, že se mezi nimi najde větší podíl čtenářů než u mladších lidí.

Hypotéza 3: Lidé narozeni do roku 1945 čtou častěji než lidé narozeni po roce 1975 a ve sledovaném časovém období u nich na rozdíl od ostatních kohort nedochází k poklesu čtenářství. V kohortě narozené do roku 1945 nalezneme v jednotlivých letech 1998 až 2007 větší podíl čtenářů než v kohortě narozené po roce 1975. Hypotéza vychází z tvrzení některých autorů [Halada 1993], že do roku 1945 se narodila poslední generace, v jejímž dětství nebyly samozřejmostí elektronické sdělovací prostředky. Dá se tedy předpokládat vyšší podíl čtenářů u kohorty narozené bez mediálního vlivu.

Nabízí se tedy otázka, co by mohlo způsobit proměnu podílu čtenářů mezi generacemi. Předpokládá se, že by za tím mohl stát další faktor čtení a tím může být pohlaví. Když vezmeme v úvahu, že ženy jsou uváděny jako typický čtenář v rámci prezentování závěrů z výzkumů [Haman 1991; Trávníček 2007; Manguel 2007], lze

tedy uvažovat o pohlaví. A to nás vede k další otázce: *Mění se podíl čtenářů a čtenářek mezi generacemi?*

Hypotéza 4: Efekt pohlaví na intenzitu čtení se v čase nemění. Hypotéza je založena na předpokladu, že ženy v 80. letech projevovaly více zájmu o četbu, což platí i v dnešní době. Východiskem tohoto tvrzení nám jsou výsledky prezentované v *Cultural statistics* [Eurostat 2011], kde nalezneme mezinárodní srovnání frekvence čtení knih v rozlišení podle genderu/pohlaví. Ženy čtou častěji než muži ve všech zkoumaných zemích.

Je mezi pravidelnými čtenáři knih vyšší podíl lidí s minimálně středoškolským vzděláním?

Hypotéza 5: Vyšší podíl čtenářů nalezneme mezi lidmi s vyšším vzděláním.

H5a: Tento trend se v čase nemění. Tyto předpoklady vychází z publikovaných výsledků z dosavadních výzkumů dospělé populace v České republice [Haman 1991; Trávníček 2008; Šafr, Patočková 2010], podle kterých se neustále potvrzuje, že z hlediska čtení knih, představuje vzdělání jednu z nejvýraznějších diferenačních rolí.

Dalším determinantem čtení je příjem, protože se vzděláním zahrnuje rozpětí ukazatelů různých aspektů stratifikace [Bukodi 2007]. *Je mezi pravidelnými čtenáři knih vyšší podíl lidí s nadprůměrnými příjmy?*

Hypotéza 6: Vliv příjmu je v porovnání se vzděláním menší.

H6a: Tento trend se v čase nemění. Tyto hypotézy jsou založeny na předpokladu, že s vyšším vzděláním přichází i vyšší plat. Dá se tedy předpokládat určitý vliv příjmu na čtení.

V dalších hypotézách se zaměřuji na čtenářské zájmy a možnou konkurenci ve způsobu trávení volného času v podobě televize jakožto kompetitivního média.

Důležité zázemí pro osvojení si čtenářských návyků je rodinné prostředí a s tím souvisí i velikost domácí knihovny. Z hlediska čtenářských zájmů se jedná o zdroj

četby. *Jaký vliv má velikost domácí knihovny na čtení knih, a jaký je tento vliv bez ohledu na vzdělání jedince?*

Hypotéza 7: Lidé s nižším vzděláním v 80. letech i v současnosti, co mají větší knihovnu, čtou více než ti, co mají také nízké vzdělání, ale malou knihovnu. Hypotéza vychází z tvrzení, že velikost domácí knihovny slouží jako zdroj četby, dá se tedy předpokládat, že lidé, kteří vlastní větší domácí knihovnu, budou častějšími čtenáři. Ke kombinaci s velikostí domácí knihovny jsem si vybrala vzdělání, protože vzdělání představuje jeden z nejvýraznějších determinantů čtení. Vyšší vzdělání se již vyskytuje v jedné z předchozích hypotéz, proto se v tomto případě zaměřuji na nižší vzdělání.

Rozhodla jsem si vybrat jako kompetitivní médium vůči čtení - sledování televize, protože se jedná o nejsilnější médium a vyskytuje se i v dosavadních výzkumech jako možná konkurence vůči čtení [Knulst, Kraaykamp 1997; Trávníček 2008; Manguel 2007].

Hypotéza 8: Podíl času stráveného čtením k času strávenému sledováním TV klesá.

H8a: Tento trend se v čase nemění. Tyto hypotézy vychází z předpokladu, že jedno z možných vysvětlení, proč klesá podíl čtenářů, může být v podobě konkurence čtení s jinými volnočasovými aktivitami anebo s jinými médii. Zájem se tedy bude týkat možných podob vztahu čtení a sledování televize, abychom mohli zjistit, zdali sledování televize může být konkurentem čtení knih z hlediska trávení volného času.

7.2 Zdroje dat

Zmapování podílu čtenářů a faktorů čtení provedu na základě sekundární analýzy šesti reprezentativních výzkumů z let 1984, 1991, 1999, 2006 a 2007, dále na mezinárodním výzkumu funkční gramotnosti dospělých SIALS z roku 1998 a ISSP 2007 (Volný čas a sport). Všechny tyto výzkumy se primárně zaměřují na jiné téma, ale obsahují potřebné informace k této práci. Zvolila jsem si tato data, jelikož obsahují

informace týkající se frekvence čtení a sledování televize ve sledovaném období a to v podobě bloku, který se ptá na frekvenci vykonávání činností v mimopracovní době.

V roce 1984 byl realizován reprezentativní výzkum Třídní a sociální struktura - Postoje - TSS 1984, Československo (dále data 1984). Výzkum byl prováděn na masovém (v porovnání s ostatními dostupnými výzkumy) vzorku 10 237 ve věku 20 – 69 let. Data byla pořízena Sociologickým ústavem AV ČR. Primárním cílem tohoto výzkumu bylo např. sbírat informace o sociální struktuře a mobilitě v Československu a zkoumat názory a postoje týkající se rodinných hodnot. Z důvodu velké robustnosti vzorku dat z roku 1984 ($N = 10\,237$) jsme náhodným výběrem (v programu SPSS) tento vzorek zmenšili¹¹ na velikost úměrnou datům z ostatních výzkumů ($N = 2022$).

V roce 1991 se konal reprezentativní výzkum Transformace sociální struktury (data 1991). Data byla pořízena Sociologickým ústavem AV ČR. Výzkum byl zaměřen na témata, jako jsou např.: okolnosti přechodu československé společnosti k pluralitní demokracii a trhu, sociální změna (změny v politické, mocenské struktuře, v ekonomické sféře a životním stylu) a sociální struktura a mobilita. Zmapována byla dospělá populace ve věku 16 – 90 let o celkovém vzorku 2849 dotazovaných.

V roce 1998 probíhal mezinárodní výzkum funkční gramotnosti dospělých SIALS (*Second International Adult Literacy Survey*), který se zaměřoval na 3 dimenze funkční gramotnosti (literární, dokumentovou a kvantitativní – numerickou). Dotazováno bylo 3049 respondentů. Dospělá populace se pohybovala ve věku 16 – 96 let (dále data 1998).

V roce 1999 bylo realizováno reprezentativní šetření společenské struktury a mobility Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice (data 1999). Výzkum připravil Výzkumný tým transformace sociální struktury Sociologického ústavu ČSAV. Zaměřili se na dospělou populaci ve věku 18 – 83 let, o vzorku 4744 dotazovaných.

¹¹ Během konzultace s PhDr. Jiřím Šafrem, Ph.D.

V roce 2006 bylo uskutečněno kvantitativní šetření Sociální a kulturní soudržnost (data 2006). Primárně se šetření zabývalo problematikou soudržnosti z pohledu české veřejnosti. Tento výzkum zkoumal názory lidí na tehdejší společnost (př. otázky důvěry či názoru na etnické menšiny). Jednalo se o dospělou populaci ve věku 18 – 94 let, o vzorku 3468 respondentů.

Další datový soubor je reprezentativní výzkum Volný čas a sport, který byl uskutečněn v roce 2007 v rámci mezinárodního projektu ISSP (využijeme pro mezinárodní srovnání). V dalších analýzách však pracuji s vyčleněným souborem, který zahrnuje pouze Českou republiku (data 2007). Jak již vyplývá z názvu, výzkum se zabýval činnostmi vykonávanými ve volném čase. Vzorek populace byl 1222 dotazovaných ve věku 18 – 79 let.

V roce 2010 se konal výzkum Rodiče a výchova (data 2010). Cílem bylo zjistit, jaké jsou rozdíly v hodnotách, vzdělanostních aspiracích, kulturním kapitálu rodičů a v trávení volného času dětí. Výběrový vzorek byl 325 respondentů.

Populace se v těchto výzkumech pohybuje ve věkovém rozpětí 16 – 96 let. Bylo tedy potřeba standardizovat věkové vymezení na 20 – 79 let. U výzkumu z roku 1984 je sice ohraničení shora 69 let, lze se ovšem domnívat, že vyšší zastoupení by pravděpodobně výrazně nezvyšovalo nárůst čtenářů (i s ohledem na nižší věk dožití v té době).

7.3 Operacionalizace a metody analýzy

Pro analýzu je klíčová definice čtenáře. Jak jsme se již zmínili v teoretické části, čtení knih může nabývat různých podob a také ho lze měřit různým způsobem (jak často, počet přečtených knih za rok, atd.). Čtení knih v mé práci je „pravidelné věnování se čtení alespoň 1x týdně“. V analýze podílu čtenářů se tedy objeví pouze ti respondenti, kteří uvedli, že se čtení knih ve volném čase věnují minimálně 1x týdně. Provedla jsem transformaci původních proměnných týkajících se čtení knih. Proměnná

„čte“ je tedy standardizovaná pro všechny soubory. Frekvence čtení nižší než 1x týdně byla zařazena do proměnné „nečte“.

V rámci nezávislých proměnných se objeví determinanty čtení. Nejdříve provedu analýzu čtení podle věku. Jak bylo uvedeno v teoretické části, věk bylo potřeba upravit na 2 kategorie:

a. Věk indikující biologické stáří člověka – efekt věku, v této práci se používá označení generace (mladší 20 – 34 let, střední 35 – 54 let a starší 55+).

b. Věkové kohorty – vytvořené na 3 etapy dle období, kdy docházelo k dospívání v souvislosti s rozšířením různých typů médií:

1. Narozená do roku 1945, která vyrůstala zcela bez televize.

2. Narozená do roku 1975 (1946 – 1975), tj. ti kdo sice nevyrostali před televizní obrazovkou, ale byli (krom počátků TV) vystaveni intenzivnímu působení dalších médií (rozhlas, kino).

3. Narozená po roce 1975, která vyrůstala s televizí, tj. po rozšíření televizního vysílání po roce 1975.

Na těchto kohortách budu sledovat, zdali dochází k případným proměnám podílu čtenářů v populaci podle toho, jestli se narodili za mediálního pokroku v podobě televize nebo nikoliv.

Druhým determinantem čtení je pohlaví (muž, žena). Třetím faktorem čtení je úroveň dosaženého vzdělání rozdělená na 3 kategorie (ZŠ+VY, SŠ a VŠ). Jako další se objeví příjem (rozložený na 5 kategorií).

Dalším faktorem čtení může být velikost místa bydliště (vesnice x město), kterou pro tuto práci využiji jen s ohledem na kontrolu vlivu v regresní analýze. Z hlediska dosavadních výzkumů se tyto faktory prokázaly jako silné diferenční znaky prostupující téměř každý zkoumaný trend [Haman 1991; Knulst, Kraaykamp 1997; Zavisca 2005; Bukodi 2007; Trávníček 2007].

Následně pokračuji v analýze širších souvislostí čtenářství - čtení knih a velikosti domácí knihovny (počet svazků) a to především v kombinaci se vzděláním. Velikost domácí knihovny bylo možné zkoumat pouze v datových souborech z let 1984, 1991, 1999 a 2006. Informace ohledně velikosti domácí knihovny byla dostupná buď jako otevřená otázka, kde jedinci zapisovali, kolik svazků mají ve své domácí knihovně (1999), nebo v otázce jestli vůbec nějakou domácí knihovnu vlastní (1984 o velikosti 100 knih, v roce 1991 o velikosti 300 knih). V ostatních dostupných datech se tato informace nevyskytovala.

Jako kompetitivní médium vůči čtení knih byla vybrána jedna z nejrozšířenějších volnočasových aktivit – sledování televize, jak jsem se již zmínila (viz kapitola Výzkumné otázky a hypotézy). Byla podobně jako čtení rozdělena dichotomicky (sleduje / sleduje málo a nesleduje), přičemž hranicí jsou minimálně 2 hodiny denně strávené sledováním televize, což „odpovídá přibližně průměru v populaci, který se podstatě v čase od 80. let minulého století do současnosti výrazněji nemění“ [viz Šafr 2012: 239]. Následně jsem provedla transformaci dat, kdy čtení a sledování televize bylo zkombinováno do jedné typologické proměnné, která zahrnuje 3 skupiny:

1. skupina - sleduje televizi a nečte knihy (TV > čte),
2. skupina - čte knihy a sleduje televizi (čte = TV),
3. skupina - čte knihy a nesleduje televizi (čte > TV).

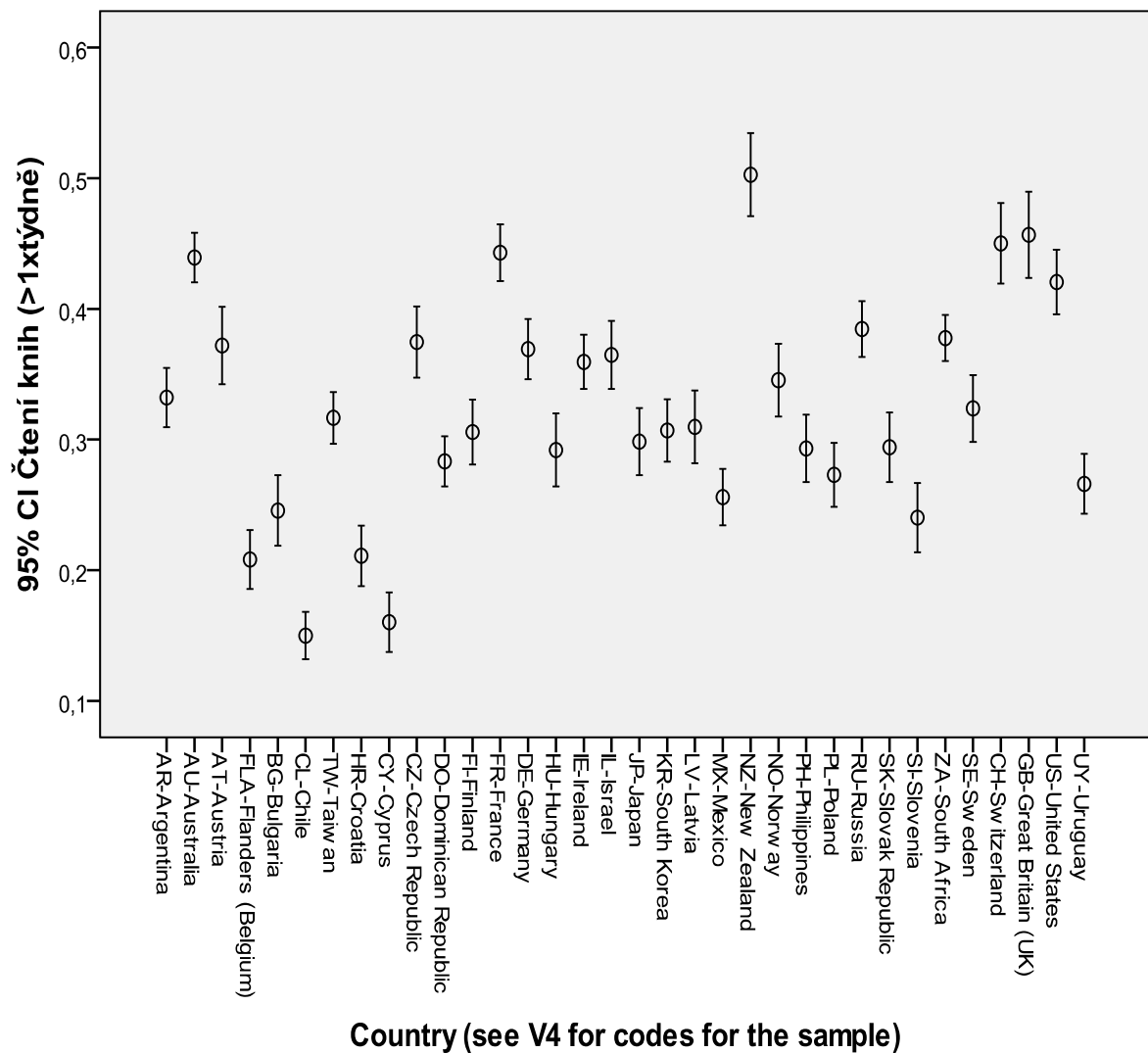
V následující části je tedy provedena sekundární analýza z uvedených dat. Hlavní část práce bude spočívat ve vícerozměrné analýze pomocí kontingenčních tabulek, grafů intervalu spolehlivosti (CI 95 %) a regresních modelů OLS, kde závislou proměnnou je „čte“ a to v časově komparativní perspektivě.

7.4 Mezinárodní srovnání

V úvodní části se zabývám, jak často se čte v České republice (dále jen ČR) v porovnání s ostatními zeměmi, respektive zdali je podíl čtenářů v ČR nižší či vyšší

než v ostatních zemích. K provedení analýzy použiji data z mezinárodního výzkumu ISSP 2007, který sledoval 13 nejběžnějších aktivit a to jak v ČR, tak i v dalších 34 zemích. Pro znázornění rozdílů čtenářů v jednotlivých zemích, jsem vytvořila graf intervalu spolehlivosti (CI 95 %).

Obrázek 1. Čtení knih v mezinárodním srovnání (včetně ČR, CI 95 %)

Zdroj: ISSP 2007

Můžeme konstatovat, že je patrné nízké zastoupení pravidelných čtenářů (ve většině států se podíl pravidelných čtenářů pohybuje kolem 30 % – 45 %). Nejmenší podíl čtenářů nalezneme v Chile (pouhých 15 %). Pouze na Novém Zélandě můžeme zaznamenat vyrovnaný podíl čtenářů a nečtenářů¹². Podíváme-li se na ČR, uvidíme, že ve srovnání s ostatními zeměmi se u nás čte nadprůměrně, což v tomto případě znamená 38 % pravidelných čtenářů.

Když se zaměříme na evropské země, tak většina západních států čte častěji než země postkomunistického bloku. Větší zastoupení pravidelných čtenářů mezi evropskými zeměmi najdeme v Anglii (46 %), pak ve Švýcarsku (45 %) a ve Francii (44 %). Nejmenší podíl čtenářů nalezneme v Bulharsku a Slovinsku (v obou státech čte 24 %). Blíže k mezinárodnímu průměru je Maďarsko, v tomto státě čte téměř 30 % populace.

Podíl čtenářů v ČR v porovnání s těmito státy se nachází blíže k Francii, ještě s Ruskem, Německem a Rakouskem. Je tedy zřejmé, proč se vedou diskuze na téma poklesu čtenářství, protože v globálním měřítku převládají nečtenáři vůči čtenářům (kromě Nového Zélandu, kde je to spíše vyrovnané).

7.5 Obliba literárních žánrů. Co čtou rodiče žáků ZŠ v roce 2010?

Jak jsem se již zmínila v úvodu analytické části, detailnější informace o obsahu čtených knih bohužel v dostupných výzkumech dospělé populace ČR nejsou k dispozici. Nicméně základní konturu čtenosti hlavních typů literárních žánrů můžeme získat v datech z výzkumu rodičů žáků základních škol z roku 2010. Respondenti byli tázáni na četnost čtení šesti hlavních žánrů. Vzhledem k tomu, že data z tohoto výzkumu nejsou reprezentativní za celou dospělou populaci, porovnála jsem nejprve oblibu čtených žánrů s výsledky výzkumu Čtenáři a čtení v České

¹² Na Novém Zélandu se populace se dělí na čtenáře (50 %) a nečtenáře (50 %) spíše rovnoměrně.

republiky [Trávníček 2007], který zkoumal celou českou společnost. Srovnávat můžeme pouze některé typy literatury, protože v našem výzkumu z roku 2010 se všechny typy nenachází. Srovnatelnost je také pouze přibližná, kvůli tomu, že ve výzkumech kladené otázky nejsou zcela stejně formulované. Proto se omezím pouze na pořadí oblíbenosti vybraných literárních žánrů. A především je třeba zdůraznit, že se nejedná o stejné populace. Vedle skutečnosti, že výzkum zahrnuje jen respondenty z vysokoškolských

a dělnických rodin, tj. majících vysoké a nízké vzdělání, (de facto zde chybí středoškolsky vzdělané rodiny), tak v důsledku omezení na populaci rodičů s dětmi ve věku základní školní docházky, se z hlediska věku jedná pouze o lidi mladšího středního věku (průměrný věk je pro otce 39 let, pro matky 36 let; 90 % rodičů je ve věku 30–45 let).

Z výsledků výzkumu Čtenáři a čtení již víme, že nejvíce upřednostňovaný žánr je zábavná – oddechová literatura (viz tabulka 2), která je zastoupena 43 %. Dále následuje literatura faktu, kterou čte 35 % dotázaných a klasická beletrie s 26 %. Mezi méně preferované žánry patří sci-fi, fantasy s 12 % a komiks se 3 %.

Tabulka 2. Frekvence čtení literárních žánrů v populaci rodičů žáků ZŠ (dělnické a vysokoškolské rodiny) v roce 2010 v porovnání s dospělou populací ČR ve výzkumu Čtenáři a čtení v České republice z roku 2007 (%)

Literární žánry	2010	2007
Zábavná - oddechová literatura (detektivky, romány apod.)	53	43
Populárně-naučná literatura	50	X
Literatura faktu (memoáry, deníky, cestopisy, životopisy apod.)	45	35
Krásná literatura (romány, novely, poezie)	41	X
Sci-fi, fantasy	25	12
Komiks	14	3

Zdroj: Data 2010 a použité publikované výsledky týkající se upřednostňování literárních žánrů z výzkumu Čtenáři a čtení v České republice [Trávníček 2008: 110]

Pokud porovnáme alespoň ty žánry, které máme k dispozici, zjistíme, že na prvním místě se v populaci rodičů ZŠ také nachází zábavná - oddechová literatura, ale v tomto případě se jedná o větší zastoupení a to v podobě 53 %. Na druhém místě se nachází u 49 % čtenářů populárně-naučná literatura. U výzkumu Čtenáři a čtení [Trávníček 2007] se na druhém místě umístila literatura faktu (35 %). Z analýzy lze vyzkoumat, že sci-fi, fantasy je jeden z nejméně upřednostňovaných žánrů, jak z hlediska dat z roku 2010, tak i z výsledků výzkumu Čtenáři a čtení. Nejméně zastoupený žánr v porovnání s ostatními je v populaci rodičů komiks, který čte 14 %, což je výrazně více než v celé dospělé populaci. Může to být způsobené tím, že v našem výzkumu jsou zastoupeni pouze rodiče žáků, kteří chodí na ZŠ, takže mohou číst daný žánr kvůli svým dětem nebo se svými dětmi, protože věkové rozpětí dětí bylo 6 – 16 let, takže tu máme zastoupeny i děti z prvních tříd.

Z tabulky 2 je zřejmé, že mezi nejčtenější žánry v současné české společnosti patří polovina uvedených typů literatury, přičemž největší oblibě se těší zábavná - oddechová literatura. Nejméně čtené jsou komiks a sci-fi, fantasy.

Jedno z možných vysvětlení největší obliby žánru zábavné-oddechové literatury spočívá v tom, že mezi častější čtenáře patří ženy. Tento žánr čte více, jak polovina žen (60 %) a pouze 38 % mužů. Je nicméně třeba provést další analýzu, abychom mohli rozeznat možné hlavní dimenze literárních žánrů. K tomu použijeme metodu hlavních komponent (PCA), která nám poukáže na hlavní faktory.

Tabulka 3. Dimenze literárních žánrů (metoda hlavních komponent PCA – rotované řešení - varimax), rodiče žáků ZŠ, 2010

	Komponent	
	1	2
Četnost čtení - Populárně-naučná literatura	,783	,265
Četnost čtení - Komiks	,745	-,094
Četnost čtení - Literatura faktu (memoáry, deníky, cestopisy, životopisy apod.)	,705	,298
Četnost čtení - Sci-fi, fantasy	,690	,142
Četnost čtení - Krásná literatura (romány, novely, poezie)	,184	,866
Četnost čtení - Zábavná - oddechová literatura (detektivky, romance apod.)	,095	,855

Zdroj: Data 2010, populace rodičů žáků ZŠ z dělnických a vysokoškolských ve věkovém pásmu 30 – 45 let (min. 23, max. 58 let)

V tabulce 3 máme znázorněný výsledek analýzy provedené metodou PCA, pomocí které jsme určili 2 hlavní faktory. První faktor významně koreluje se čtením těchto žánrů: populárně-naučná literatura, komiks, literatura faktu a sci-fi, fantasy. U druhého faktoru můžeme vidět krásnou a zábavně-oddechovou literaturu. U prvního faktoru rozeznáváme žánry, které čtou muži i ženy přibližně ve stejném zastoupení, ale u druhého faktoru lze rozpoznat typy literatury, které čtou především ženy. Vytvoříme regresní model k zhodnocení, jaký sociodemografický faktor (věk, pohlaví a vzdělání) působí největší mírou vlivu na čtení těchto žánrů. U všech koeficientů bylo zkontrolováno normální rozložení a také škálová stupnice, aby splňovala podmínky pro lineární regresní model.

V tabulce 4 je znázorněn lineární regresní model, ve kterém je závislá proměnná čtení zábavně-oddechové literatury a literatury faktu a nezávislé proměnné jsou vybrané sociodemografické faktory (věk, pohlaví a vzdělání). Tento model ukazuje, že pomocí věku, pohlaví a vzdělání dokážeme vysvětlit 11 % variance čtení zábavně-oddechové literatury a 17 % variance ve frekvenci čtení literatury faktu.

Podíváme-li se podrobně na daný model, uvidíme, že největší vliv na čtení zábavně-oddechové literatury má pohlaví (Beta 0,294), respektive ženy čtou častěji

tento žánr než muži. Věk v tomto případě nemá statisticky významný vliv, což je ovšem vzhledem k věkové homogenitě populace jednoznačně očekávatelný výsledek. Z hlediska vzdělání je třeba zdůraznit, že se porovnává pouze nižší (ZŠ+VY) a vyšší vzdělání (VŠ), ale i tak můžeme říci, že čím vyšší úroveň vzdělání, tím vyšší frekvence čtení zábavně-oddechové literatury.

Tabulka 4. Čtení literárních žánrů zábavná-oddechová literatura a literatura faktu, standardizované koeficienty z OLS regrese, rodiče žáků ZŠ z vysokoškolských dělnických rodin v roce 2010

Model 1	Zábavná oddechová literatura		Literatura faktu	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.
věk	0,031	0,628	0,115	0,06
pohlaví	0,294	0	0,024	0,689
vzdělání	0,23	0	0,371	0
Adj. Rsq.	0,11		0,172	

Zdroj: Data 2010, populace rodičů žáků ZŠ ve věkovém pásmu 30 – 45 let (min. 23, max. 58 let)

Na čtení literatury faktu působí největším vlivem dosažené vzdělání (Beta 0,371), respektive jako jediný z vybraných faktorů je statisticky významný. Když porovnáme vliv vzdělání na čtení tohoto typu literatury se čtením zábavně-oddechového žánru, můžeme vidět, že vliv vzdělání je podstatně větší. Obliba tohoto žánru zřejmě roste s věkem, ten zde působí znatelně větším vlivem, než je tomu u zábavně-oddechové literatury, ale stále je statisticky nevýznamný.

Provedená analýza poukazuje na podobnost čtenářů dvou hlavních žánrových okruhů, byť je patrné, že základní rozdíl v jejich oblíbě je jasně dán genderem. Tato podobnost je způsobená vymezením zkoumané populace, která je homogenní především z hlediska věku. Proto se zdržíme jakýchkoliv zobecnění na celou českou společnost. Nicméně i tak výsledek platný pro rodiče dětí školou povinných z dělnických a vysokoškolských rodin poukazuje na to, že dnes je rozhodující spíše čtení jako takové, tedy jestli lidé čtou či nečtou, než to co čtou.

7.6 Mění se podíl čtenářů v dospělé populaci od 80. let?

V tabulce 5 je znázorněn podíl čtenářů a nečtenářů v čase. Ověřujeme zde hypotézu, podle níž podíl čtenářů v ČR po roce 1990 klesá.

Tabulka 5. Čtení knih v letech 1984 – 2007 (sloupcová procenta)

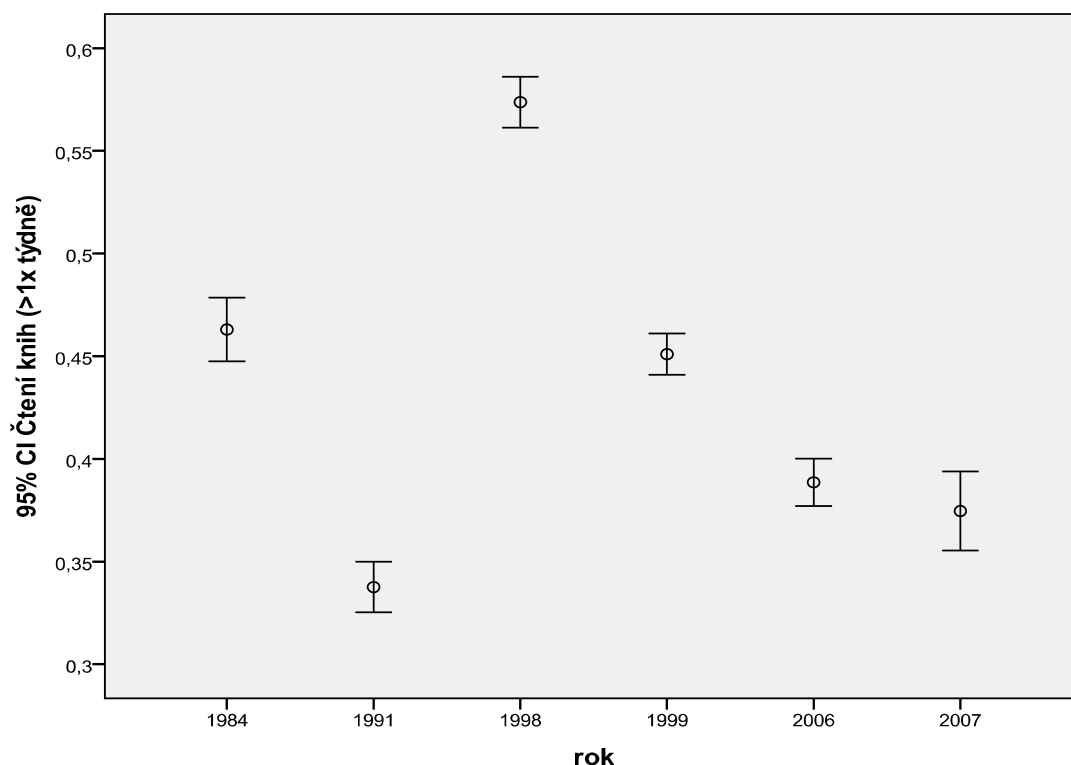
		1984	1991	1998	1999	2006	2007
Čtení knih (>1x týdně)	nečte	54 %	66 %	43 %	55 %	61 %	63 %
	čte	46 %	34 %	57 %	45 %	39 %	38 %
Total		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Tabulka 5 poukazuje na dlouhodobý pozvolný klesající trend podílu čtenářů. Před rokem 1989 četla téměř polovina populace (46 %), po tomto roce dochází k úbytku čtenářů na 1/3. Na konci 90. let můžeme pozorovat přibližování se k podílu čtenářů, který můžeme vidět v 80. letech. Od nového desetiletí pozorujeme pozvolný pokles podílu čtenářů až na 38 %.

Když se podíváme na zastoupení nečtenářů, tak představují více, jak polovinu populace od 80. let do současnosti. Tímto zjištěním můžeme přijmout hypotézu, týkající se poklesu podílu čtenářů v ČR po roce 1990. Po roce 1990 podíl čtenářů poklesl, ale do konce 90. let se podíl čtenářů přiblížil předrevoluční úrovni. Po roce 2000, ale podíl čtenářů zřejmě pozvolna ubývá.

Obrázek 2. Čtení knih v letech 1984 – 2007 (CI 95 %)

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

7.7 Determinanty čtení

V této kapitole přejdu k analýze determinant čtení knih a jejich proměn v čase, abych mohla přijmout či zamítnout hypotézy, které jsem si stanovila. Mezi tyto determinanty čtenářství patří zejména sociodemografické faktory – věk, pohlaví, vzdělání a příjem. Podle jednotlivých faktorů jsou rozděleny následující podkapitoly, ve kterých provedu analýzy podle daných hypotéz. V následujících větách stručně nastíním, čím se zabývám v dalších částech této práce.

V první podkapitole se zabývám – věkem a věkovými kohortami. Věk bylo třeba nejprve upravit (viz kapitola Operacionalizace) na 2 kategorie:

1. Věk indikující biologické stáří člověka – efekt věku, v této práci se používá označení generace, rozlišuje se mladší, střední a starší.

2. Věkové kohorty (3 etapy dle období, kdy docházelo k dospívání v souvislosti s rozšířením různých typů médií).

Dané rozdělení je důležité z hlediska určení, zda lidé vyššího věku čtou častěji než lidé mladšího věku i z hlediska hypotézy sledující vliv kohortní zkušenosti podle níž, lidé, kteří vyrůstali bez televize, čtou častěji než lidé narození za mediálního rozmachu.

V druhé podkapitole pokračuji faktorem pohlaví, v rámci kterého se rovněž porovnává změna čtení v jednotlivých generacích, abych mohla posoudit, jestli ženy čtou častěji než muži a zdali to platí i mezi generacemi.

V třetí podkapitole se zaměřuji na vliv dosaženého vzdělání. Očekávám, že lidé s vyšším vzděláním čtou častěji než lidé s nižším vzděláním. V další podkapitole se věnuji poslednímu sociodemografickému faktoru – příjmu (kategorizován je na kvintily, tak aby bylo možné porovnání v čase bez ohledu na inflaci). Zde vycházím z hypotézy, že lidé s vyššími příjmy jsou častějšími čtenáři než lidé s nižšími příjmy.

V páté podkapitole se zabývám širšími souvislostmi čtenářství a to tím, v jaké souvislosti se nachází čtení a velikost domácí knihovny (kombinace se vzděláním), přičemž provádím analýzu týkající se tvrzení, že lidé s nižším vzděláním, ale větší knihovnou, čtou častěji než lidé, kteří mají také nižší vzdělání, ale menší knihovnu.

V šesté části se zabývám vztahem čtení a sledování televize jako kompetitivních médií. V tomto případě provádím analýzu na skupinách, které jsem si vymezila v kapitole Operacionalizace a podle toho porovnávám, zdali podíl času stráveného čtením k času strávenému sledováním TV klesá.

V poslední podkapitole vytvářím regresní modely za účelem zjištění, jak velkým vlivem působí jednotlivý determinant na čtení knih (do modelu jsou vsazeny i další faktory).

7.7.1 Generace a věkové kohorty

Nyní již přejdu k samotné analýze čtení podle jeho determinantů. Nejprve se zabývám čtením knih podle generací (životní cyklus) a věkových kohort (3 etapy dle médií, období socializace). Obrázek 3 nám odpovídá na hypotézu, podle níž lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku a také na to, jestli se tento trend v čase nemění.

Mladší generace 20 – 34 let v roce 1984 četla o 17 procentních bodů více než mladší generace v roce 2006, avšak v roce 2007 dochází k mírnému nárůstu podílu čtenářů (35 %). Střední generace 35 – 54 let v roce 1984 četla více (46 %) než střední generace v roce 2007 (33 %). U této generace dochází ke stagnaci čtení v dnešní době.

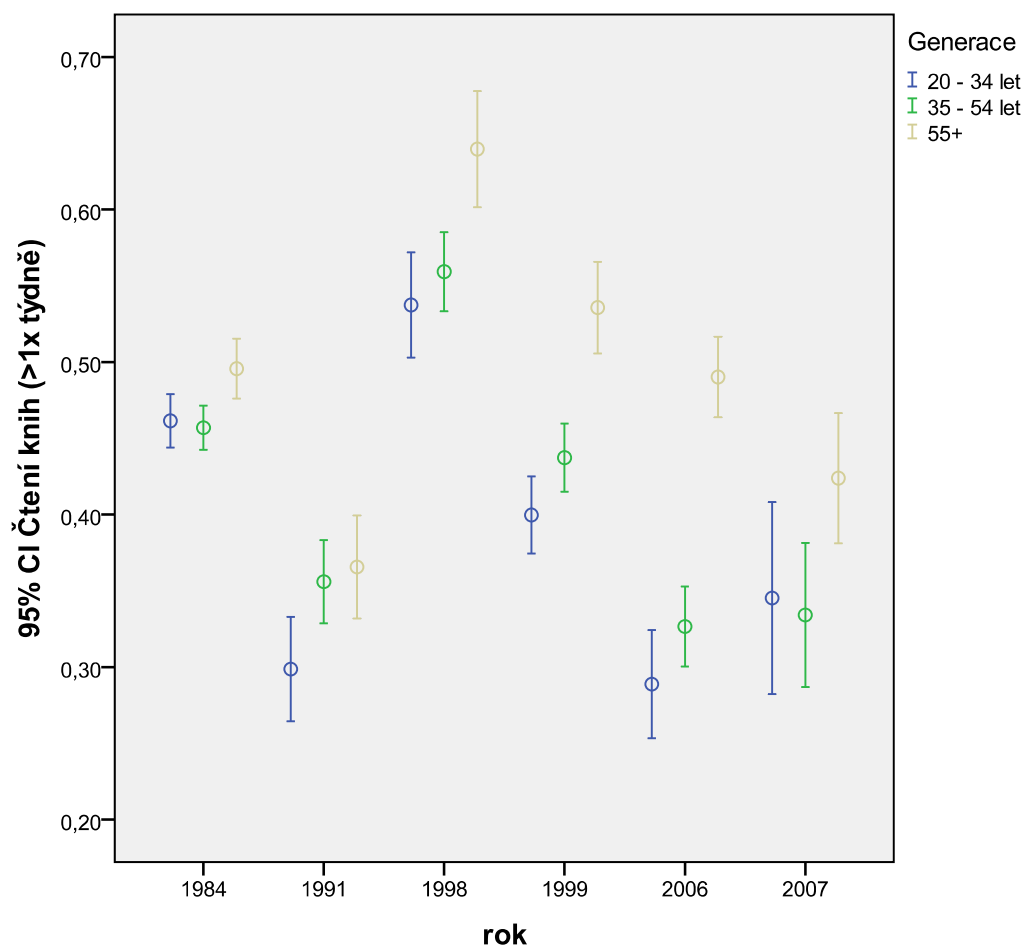
Starší generace 55+ v roce 1999 četla častěji (54 %) než starší generace 55+ v roce 1984. Pouze u této generace v dnešní době můžeme zaznamenat pozvolný úbytek čtenářů.

Po roce 1989 dochází k růstu čtenářů napříč generacemi, což trvá až do roku 2006. Lze tedy pozorovat, že s vyšším věkem roste počet čtenářů. Největší rozdíl mezi generacemi pozorujeme v roce 2006, podíl čtenářů ve starší generaci 55+ je o 20 procentních bodů vyšší než v mladší generaci.

V letech 1984 a 2007 mladší generace 20 – 34 let a střední generace 35 – 54 let čte se stejnou intenzitou (obě generace v roce 1984 mají 46 % čtenářů a v roce 2007 mezi nimi byl rozdíl pouze 2 procentní body). Podobný stav v podílu čtenářů můžeme pozorovat v roce 1991 mezi starší generací 55+, která čte pouze o 1 procentní bod více než střední generace 35 – 54 let, i přesto lze obecně tvrdit, že lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku.

Vzhledem k tomuto zjištění můžeme částečně přijmout hypotézu - lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku a tento rozdíl se v čase nemění. Hypotéza platí, když se zaměříme na starší generaci 55+ pro celé sledované období od poloviny 80. let minulého století do současnosti.

Obrázek 3. Čtení podle generací v letech 1984 - 2007 (CI 95 %)

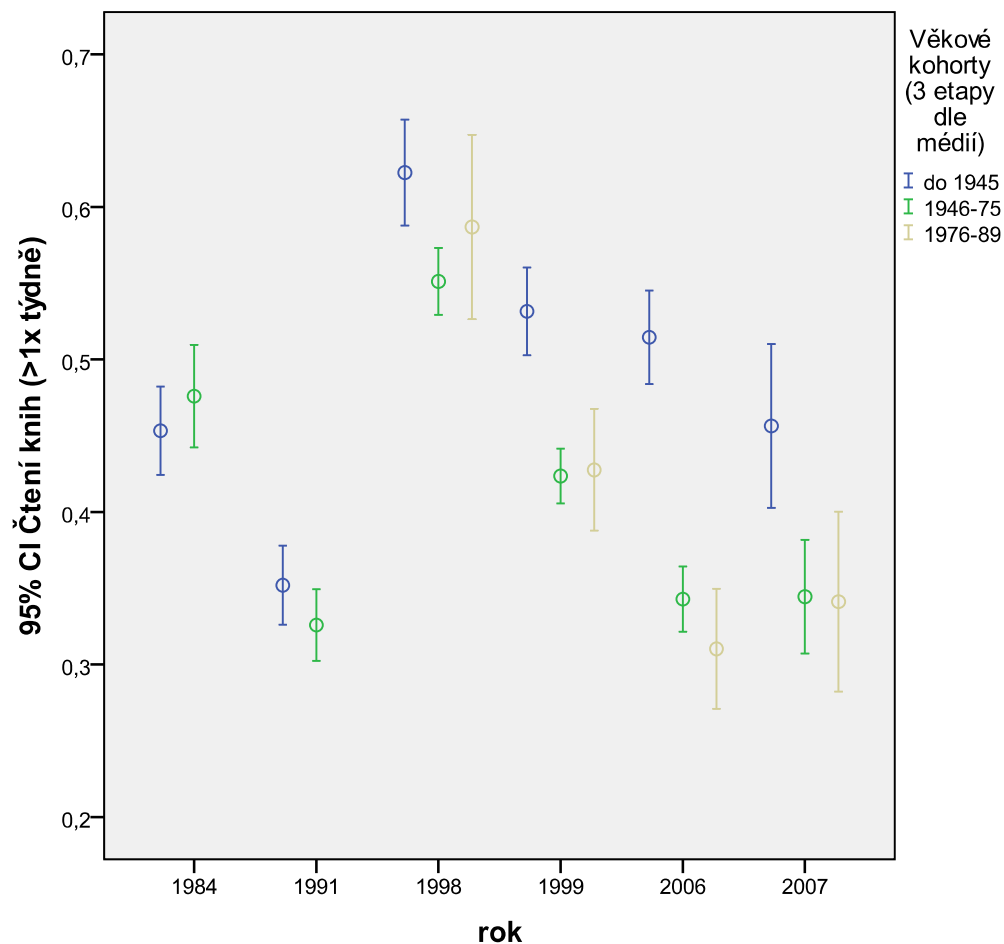
Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Jak jsem se zmínila výše, z hlediska věku se zabývám ještě věkovými kohortami, ve kterých jsou lidé rozděleni podle období, kdy se narodili, abych mohla porovnat, jestli lidé narození před rozšířením televize, tedy do roku 1945, čtou častěji než lidé, kteří již vyrůstali za mediálního rozmachu.

Dále jsem provedla analýzu stanovených věkových kohort rozdělených podle roku narození (3 etapy dle dominance médií). V rámci takto vymezených kohort jsme testovali hypotézu týkající se tvrzení, že lidé narození do roku 1945 čtou častěji než lidé narození po roce 1975 a ve sledovaném časovém období u nich na rozdíl od ostatních kohort nedochází k poklesu čtenářství. V první řadě je třeba zdůraznit, že

v letech 1984 a 1991 není přítomna kohorta narozená po roce 1975, proto jsem se v těchto letech zaměřila na porovnání kohorty narozené do roku 1945 a kohorty narozené v období 1946 – 1975. V kohortě narozené do roku 1945 nalezneme od konce 90. let větší podíl čtenářů než v kohortě narozené po roce 1975.

Obrázek 4. Čtení podle věkových kohort (3 etapy dle médií, CI 95 %)

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Před rokem 1989 čte více kohorta, která vyrůstala v době mediálního rozmachu, tedy kohorta narozená v období 1946 – 1975 (48 %) oproti těm, kteří v dětství televizi nezažili – narození do roku 1945 (45 %). Z obrázku 4 je však patrné, že se jedná o nízký a statisticky nevýznamný rozdíl.

Tabulka 6. Čtení podle generací a věkových kohort v letech 1984 – 2007 (%)

Generace			rok						Total
			1984	1991	1998	1999	2006	2007	
20 - 34 let	Čtení knih (>1x týdně)	nečte	54 %	70 %	46 %	60 %	71 %	65 %	58 %
		čte	46 %	30 %	54 %	40 %	29 %	35 %	42 %
	Total		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
35 - 54 let	Čtení knih (>1x týdně)	nečte	54 %	64 %	44 %	56 %	67 %	67 %	56 %
		čte	46 %	36 %	56 %	44 %	33 %	33 %	44 %
	Total		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
55+	Čtení knih (>1x týdně)	nečte	50 %	63 %	36 %	46 %	51 %	58 %	51 %
		čte	50 %	37 %	64 %	54 %	49 %	42 %	49 %
	Total		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
Věkové kohorty (3 etapy dle médií)									
do 1945	Čtení knih (>1x týdně)	nečte	55 %	65 %	38 %	47 %	49 %	54 %	52 %
		čte	45 %	35 %	62 %	53 %	51 %	46 %	48 %
	Total		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
1946-75	Čtení knih (>1x týdně)	nečte	52 %	67 %	45 %	58 %	66 %	66 %	58 %
		čte	48 %	33 %	55 %	42 %	34 %	34 %	42 %
	Total		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
1976-87	Čtení knih (>1x týdně)	nečte			41 %	57 %	69 %	66 %	60 %
		čte			59 %	43 %	31 %	34 %	40 %
	Total				100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Po roce 1989 však již převažují čtenáři v kohortě narozené do roku 1945 oproti ostatním kohortám. Na konci 90. let vzrostl podíl čtenářů v této kohortě až na 53 %, což je o 8 procentních bodů více než před rokem 1989, po roce 2000 však dochází k úbytku čtenářů o 7 procentních bodů, přesto se tu však najde větší podíl čtenářů než v ostatních kohortách. Mezi dalšími kohortami až tolik velké rozdíly nejsou. Statisticky významnější je však rozdíl v podílu čtenářů mezi kohortou narozenou do roku 1945 (bez televize) a kohortou, která zažila větší televizní rozmach v letech 1976 – 1987, protože kohorta narozená do roku 1945 čte o téměř 20 procentních bodů více v roce 2006, než kohorta narozená za televizního mediálního rozmachu.

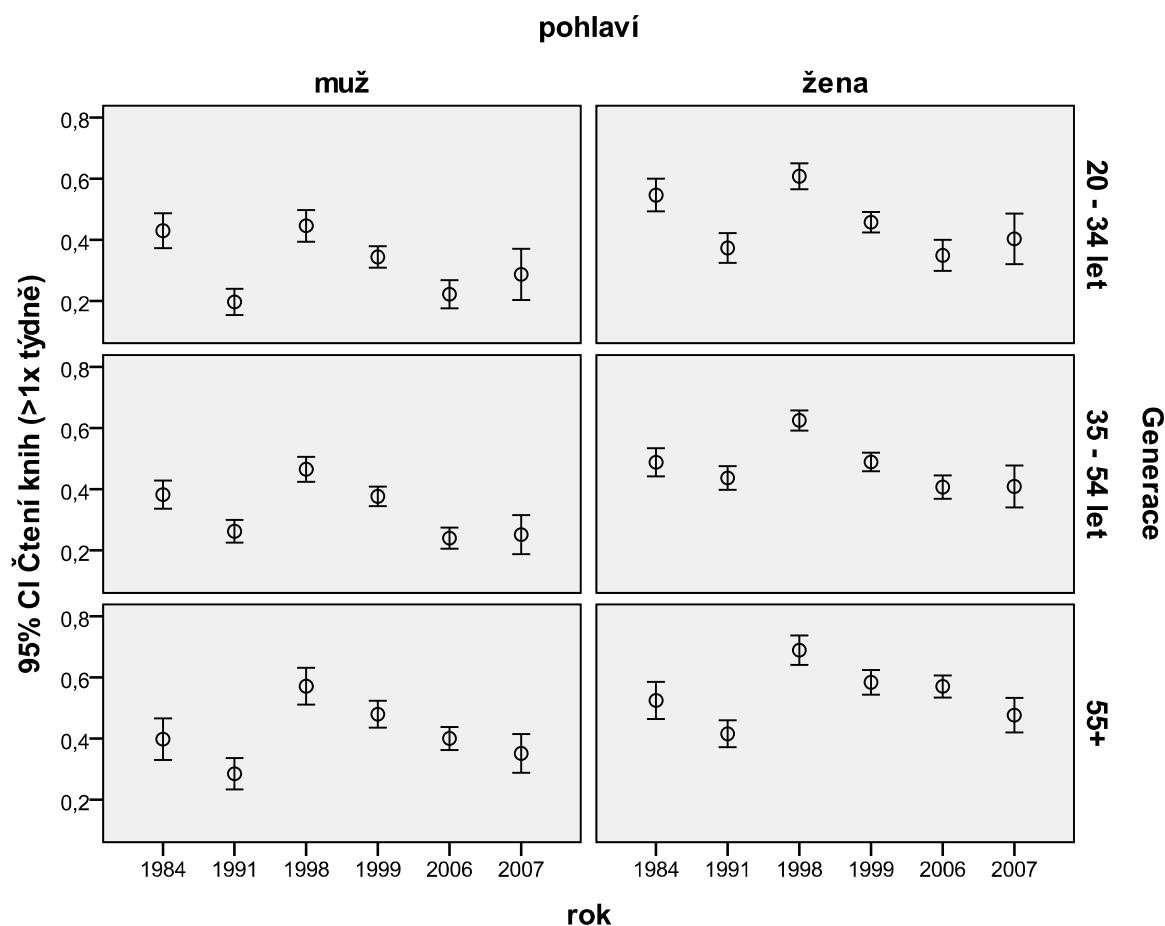
Na základě tohoto zjištění můžeme částečně přijmout hypotézu - lidé narozeni do roku 1945 čtou častěji než lidé narozeni po roce 1975. V kohortě narozené do roku 1945 nalezneme od konce 90. let větší podíl čtenářů než v kohortě narozené po roce 1975, v tomto případě můžeme hypotézu přijmout. Další část hypotézy však přijmout nemůžeme, protože u kohorty narozené do roku 1945 dochází k poklesu čtenářů ve sledovaném období, nejdříve po roce 1989 a následně po roce 2000.

7.7.2 Mění se podíl čtenářů a čtenářek mezi generacemi?

Lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku, což platí ve většině let, může se za tím skrývat další z možných faktorů ovlivňujících čtenářství a tím je pohlaví. Ženy čtou častěji než muži, což dokumentují výsledky dosavadních výzkumů [Trávníček 2007; Bukodi 2007]. V této části se tedy zaměřím na to, jak čtou muži a ženy mezi generacemi.

Ženy čtou častěji než muži a to napříč generacemi, tj. v každé generaci mužů a žen převládají ve čtení ženy. Jedná se tedy o dlouhodobý trend, který se v čase nemění. Když se podíváme na změny v mladší generaci (20 – 34 let) mezi muži a ženami, tak největší rozdíl lze zaznamenat po roce 1989, mužů v tomto roce četlo o 17 procentních bodů méně než žen. A po roce 2000 četli muži o 11 procentních bodů méně než ženy. Můžeme tedy pozorovat pozvolné zmenšování rozdílu mezi muži a ženami z hlediska čtení. Nejmenší podíl čtenářů byl u obou zaznamenán v roce 2006, žen četlo 35 % a mužů pouze 22 %. I když dochází u žen k poklesu čtení v čase, stále čtou častěji než muži.

Obrázek 5. Čtení podle generací a pohlaví v letech 1984 – 2007 (CI 95 %)

Zdroj: Data 1984, 1991, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Podíváme-li se na střední generaci mužů a žen (35 – 54 let), tak z této generace po roce 1989 a na konci 90. let četla téměř 1/2 žen a mužů 38 %. Nejméně ženy četly po roce 2000, přesto se to týká 41 % a i po tomto roce čtou častěji než muži o 17 procentních bodů.

Z hlediska starší generace 55+ čtou ženy (58 %) a muži (48 %) nejvíce na konci 90. let. V roce 2006 činí rozdíl mezi čtenáři a čtenářkami v této generaci 17 procentních bodů. Téměř ve všech generacích mužů a žen, můžeme vidět, že dochází k poklesu podílu čtenářů a čtenářek od konce 90. let.

V této části jsem provedla analýzu, abych mohla přijmout či vyvrátit hypotézu vypovídající o tom, zda se mění podíl čtenářů a čtenářek mezi generacemi. Tato

hypotéza se nám potvrdila, protože podíl čtenářů a čtenářek se v čase mění, přičemž ve všech generacích zaznamenáváme pokles od konce 90. let do roku 2006. U mladší generace mužů a žen však můžeme rozpoznat mírný nárůst podílu čtenářů až o 7 procentních bodů v roce 2007. A u střední generace žen dochází ke stagnaci čtení v období 2006 – 2007. Další hypotéza - vliv pohlaví na intenzitu čtení se v čase nemění, se potvrdila také, protože ve sledovaném období i mezi generacemi čtou ženy častěji než muži.

7.7.3 Podíl čtenářů podle dosažené úrovně vzdělání

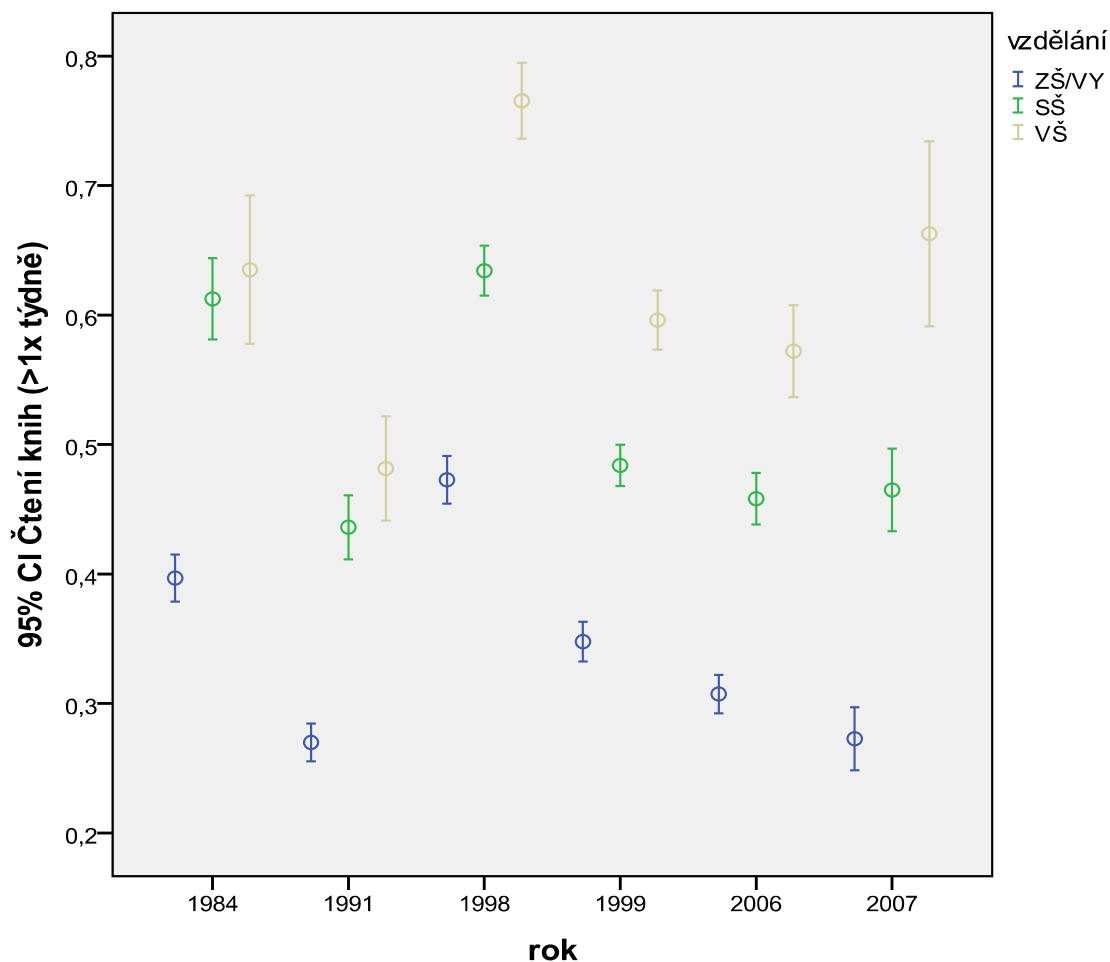
Na obrázku 6 je zobrazen podíl čtenářů podle dosažené úrovně vzdělání (3 vzdělanostní kategorie) a jeho proměny v čase.

Na první pohled je zřejmé, že ve všech letech jsou znatelné rozdíly mezi nižším a vyšším dosaženým vzděláním. Před rokem 1989 čte 40 % lidí s nízkým vzděláním. Ve srovnání se čtenáři s vyšším vzděláním dochází k nárůstu o téměř 25 procentních bodů. Po roce 2000 rozdíl mezi čtenáři s nižším vzděláním a čtenáři s vyšším vzděláním (SŠ, VŠ) dosahuje 40 procentních bodů. Jedná se tedy o dlouhodobý klesající trend čtení u lidí s nižším vzděláním.

Větší podíl čtenářů tedy nalezneme u lidí s minimálně středoškolským vzděláním po roce 1989 (61 %), u vysokoškolsky vzdělaných lidí čte také více, jak polovina (64 %). A po roce 1989 je rozdíl v podílu čtenářů mezi středoškoláky a vysokoškoláky pouze 5 procentních bodů. Podíl čtenářů s nižším vzděláním v dnešní době klesá a podíl čtenářů s vyšším vzděláním pozvolna stoupá.

Můžeme tedy přijmout hypotézu týkající se tvrzení, že vyšší podíl čtenářů nalezneme mezi lidmi s minimálně středoškolským vzděláním, protože podle provedených analýz se tento trend potvrdil. A vzhledem k obrázku 6 je zřejmé, že trend se v čase nemění.

Obrázek 6. Čtení podle vzdělání v letech 1984 – 2007 (CI 95 %)

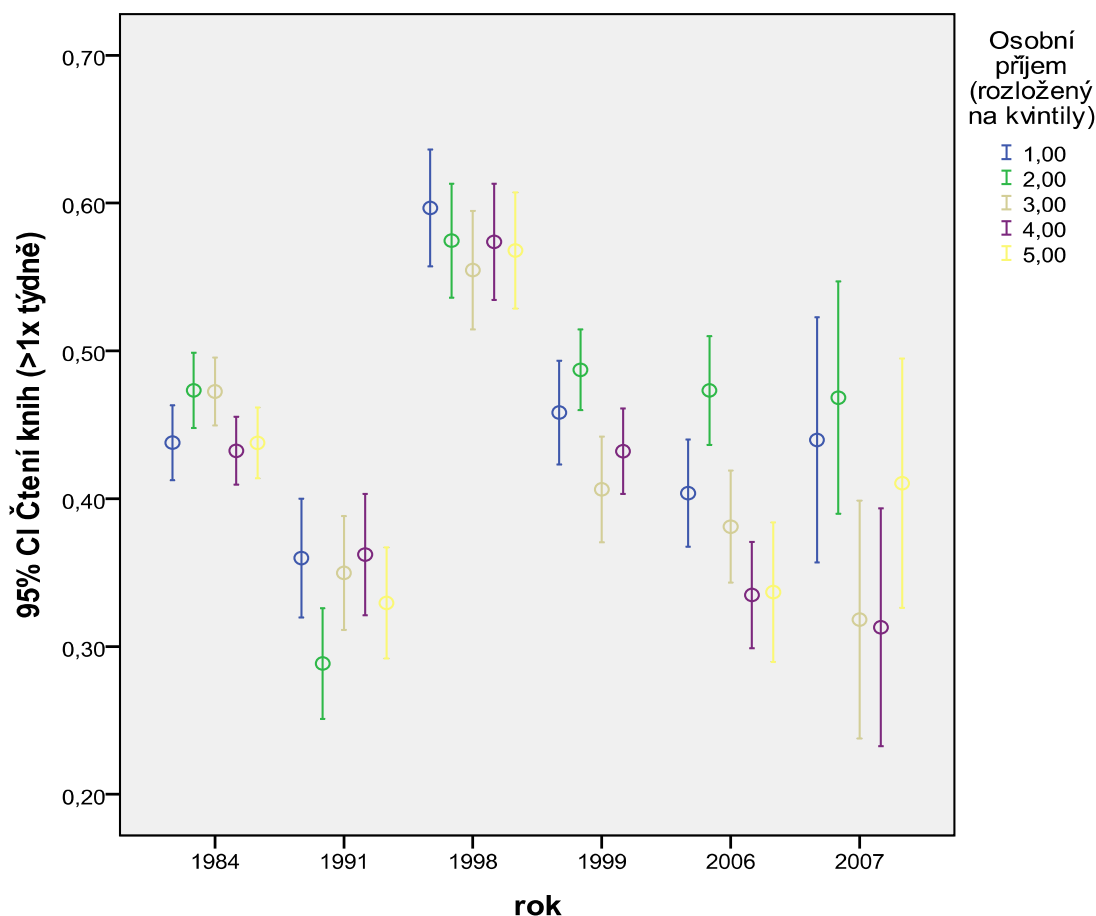
Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

7.7.4 Je větší podíl čtenářů mezi lidmi s vyššími příjmy?

V této části pokračuji dalším determinantem čtení a tím je příjem. Obrázek 7 zobrazuje, zda lidé s vyššími příjmy čtou více, než lidé s nižšími příjmy.

Jak může být zřejmé, nelze jednoznačně říci, jestli lidé s vyššími příjmy čtou častěji než lidé, co mají nižší příjem. Je potřeba se tedy podívat podrobněji na jednotlivé kategorie. Před rokem 1989 se čte podobně ve všech kategoriích, v 1. kategorii je to 44 % a to samé můžeme najít v 5. kategorii. V ostatních kategoriích je to o 4 procentní body více. Rozdíl je tedy velice nízký.

Obrázek 7. Čtení podle příjmu v letech 1984 – 2007 (CI 95%)

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

V tomto případě tedy nenacházíme větší podíl čtenářů u lidí s vyššími příjmy. Od konce 90. let můžeme největší podíl čtenářů (kolem 50 %) najít ve 2. kategorii. V porovnání s 5. kategorií čte v roce 2007 pouze o 6 procentních bodů více. Ukazuje se tedy, že 2. kategorie jako jediná nezažívá velký rozdíl v podílu čtenářů od konce 90. let.

Na základě této analýzy mohou odpovědět na otázku, jestli se nachází mezi pravidelnými čtenáři knih vyšší podíl lidí s nadprůměrnými příjmy. Mezi kategoriemi příjmu nejsou příliš velké rozdíly a v čase dochází k proměnám. V některých letech to vypadá, že mezi pravidelnější čtenáře patří spíše lidé s nižšími příjmy, ale rozdíly

nejsou výrazné a je potřeba provést další analýzu, abychom mohli určit, jakým způsobem působí příjem na čtení.

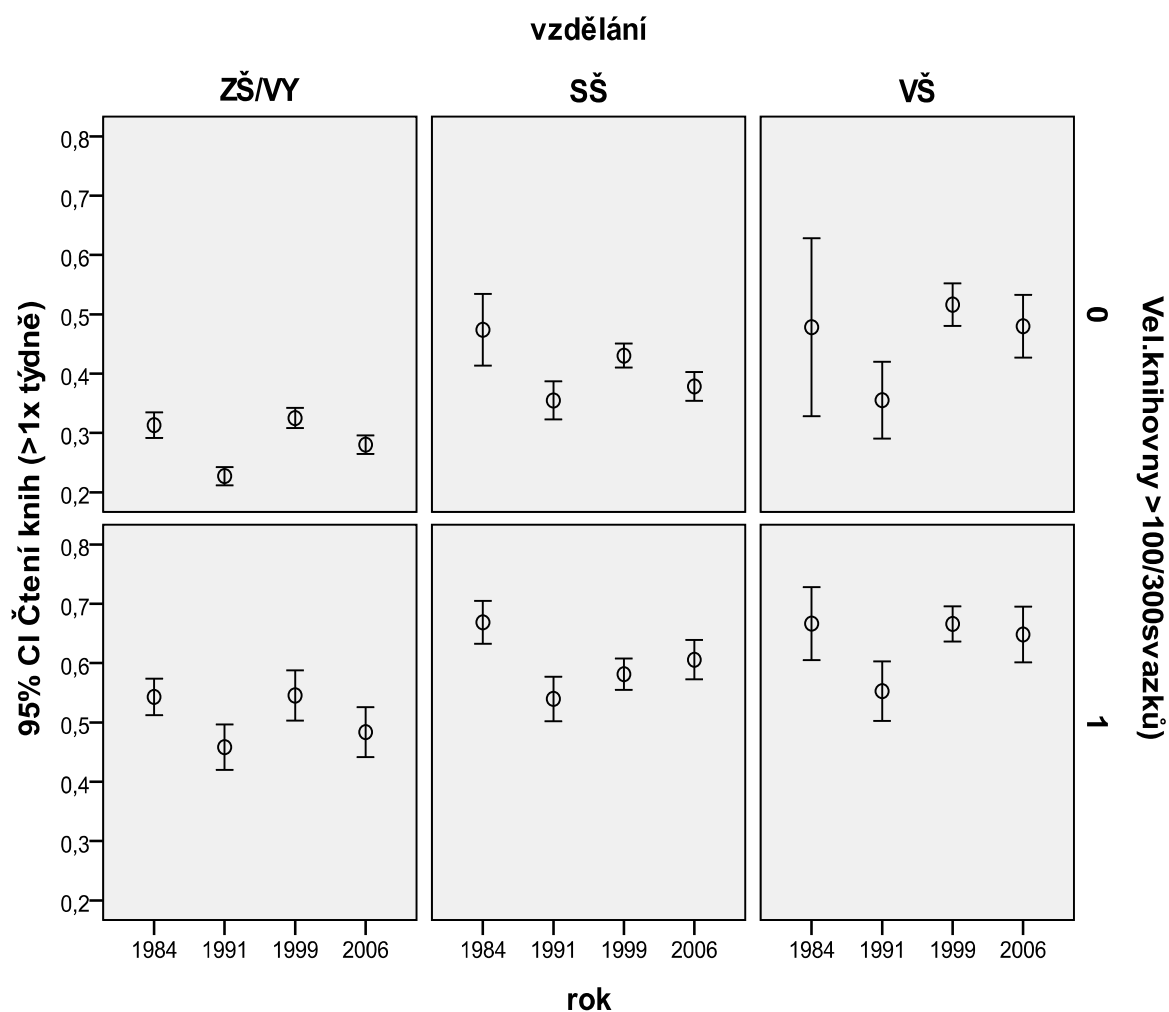
7.8 Čtení knih a domácí knihovna

V této části se budeme zabývat širšími souvislostmi čtenářství. V první řadě půjde o souvislost čtení knih a velikosti domácí knihovny podle vzdělání.

Můžeme pozorovat, že dochází k proměnám podílu čtenářů vzhledem k velikosti jejich domácí knihovny. Postupně si probereme jednotlivé kategorie dosaženého vzdělání. V první řadě jsou tu lidé s nižším vzděláním, u nich před rokem 1989 můžeme pozorovat, že se zvyšující velikostí domácí knihovny dochází k růstu podílu čtenářů z 32 % na 55 %. Vidíme tedy nárůst podílu čtenářů o více, jak 20 procentních bodů, a tento rozdíl se pohybuje kolem stejné hodnoty i během proměn v čase.

Po roce 1989 je celkově zaznamenán pokles o 10 procentních bodů. Na konci 90. let dochází k nárůstu podílu čtenářů s větší knihovnou o téměř 9 procentních bodů, avšak po roce 2000 dochází opět k ubývání čtenářů, ale jen o 6 procentních bodů. Výrazní jsou tu především středoškolsky vzdělaní s větší domácí knihovnou, protože jako jediní zaznamenávají mírný nárůst čtenářů trvajících od 90. let. Od tohoto roku v této vzdělanostní kategorii čte více, jak polovina. V ostatních kategoriích dochází k neustálým změnám v čase. U čtenářů s vyšším vzděláním jsou již menší rozdíly týkající se velikosti domácí knihovny, ale stále převažují ti, co mají větší domácí knihovnu.

Obrázek 8: Čtení knih podle velikosti domácí knihovny a vzdělání (CI 95 %)

Zdroj: Data 1984, 1991, 1999, 2006, populace 20 – 79 let

Můžeme tedy přijmout hypotézu, že lidé s nižším vzděláním v 80. letech i v současnosti, co mají větší knihovnu, čtou více než ti, co mají také nízké vzdělání, ale malou knihovnu. Analýza tedy poukázala na důležitost domácí knihovny z hlediska čtení (bez ohledu na vzdělání). Jak na sebe vzájemně působí čtení knih, a velikost domácí knihovny si ověříme v regresním modelu.

7.9 Čtení a televize jako kompetitivní média

Jako další část této práce bude porovnání čtení a sledování televize jako kompetitivních médií (dělí se čas) z hlediska trávení volného času. Na význam „soupeřivého“ vlivu sledování televize poukazují výsledky některých dosavadních výzkumů [Toivonen 2013; Knulst, Kraaykamp 1997].

Jak jsem uvedla v operacionalizaci, vytvořila jsem si 3 skupiny zachycující možný vztah, ve kterém se může čtení a sledování televize vyskytovat:

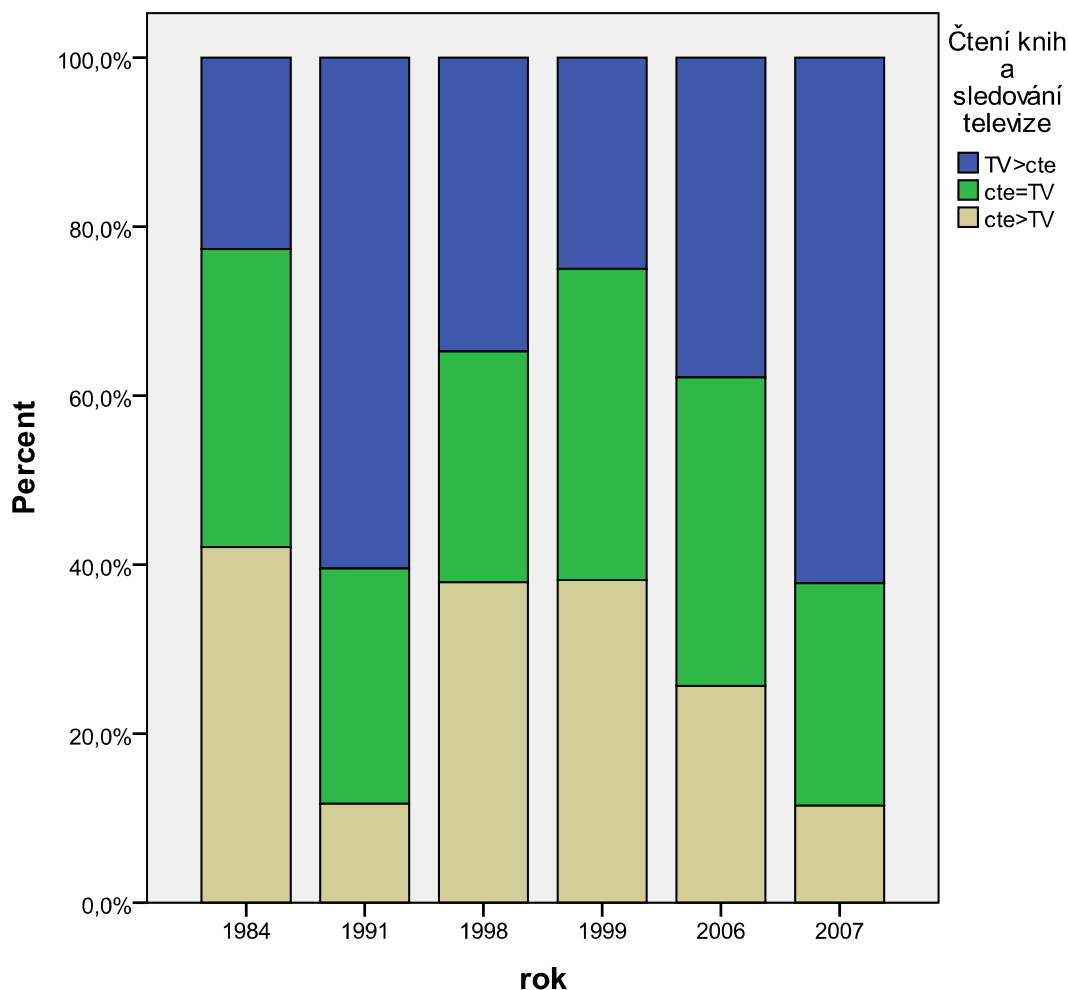
1. skupina sleduje televizi a nečte knihy (TV > čte),
2. skupina čte knihy a sleduje televizi (čte = TV),
3. skupina čte knihy a nesleduje televizi (čte > TV).

Obrázek 9 znázorňuje graf, ve kterém jsou jednotlivé skupiny poskládané za jednotlivé roky a také v něm testujeme hypotézu týkající se předpokladu, že podíl času stráveného čtením k času stráveného sledováním TV klesá.

Z obrázku 9 je patrné, že dochází k dlouhodobému klesajícímu trendu čtení ve sledovaném období u skupiny, která čte a nesleduje televizi z 33 % před rokem 1989 na pouhých 11 % v roce 2007.

Podíváme-li se podrobně na obrázek 9, vidíme znatelné rozdíly, které se proměňují v čase mezi skupinou (TV > čte) a skupinou (čte > TV). Před rokem 1989 se jedná o rozdíl téměř 20 procentních bodů ku prospěchu čtení, ale po roce 1989 dochází k obratu - více je těch, kteří sledují televizi a nečtou (43 %), přičemž skupina (čte > TV) zastupuje pouze 11 %.

Obrázek 9. Čtení a sledování televize v letech 1984 – 2007 (Barchart, škála 100 %)

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Můžeme si povšimnout, že na konci 90. let těch, co sledují televizi a nečtou je jen 16 %, ale posléze dochází k rostoucí aktivitě. Skupina (čte = TV) převládá od 80. let do roku 2006. V roce 2007 převažuje skupina, která sleduje televizi a nečte (45 %), ale jedná se o rozdíl 1 procentního bodu.

Na základě tohoto zjištění můžeme přijmout hypotézu, která se týkala, jestli podíl času stráveného čtením k času strávenému sledováním TV klesá, a jestli se to v čase mění. Nejen, že dochází k proměně v čase, ale také dochází k poklesu čtenářů, kteří

nesledují televizi, a zvyšuje se podíl těch, kteří nečtou a sledují televizi. Lze tedy tvrdit, že televize může být konkurentem čtení v čase z hlediska trávení volného času, ale je také důležité poukázat na skupinu (čte = TV), která převládá v čase a ukazuje, že si lidé osvojili používat obě média souběžně.

K potvrzení jsme provedli další analýzu čtení knih a sledování televize, ale tentokrát jsme je oddělili. K porovnání těchto dvou médií jsme zvolili rok 1984 a 1999 a zaměřili jsme se na frekvenci denně, abychom zjistili, k jak velkým rozdílům dochází. V roce 1984 četlo denně 16 % [data 1984] a sledovalo televizi 56 %, přičemž na konci 90. let četlo denně 14 % a televizi sledovalo již 67 % [data 1999]. Z tohoto výsledku je zřejmé, že dochází k nepatrnému poklesu čtení jako denní aktivity a k výraznému nárůstu podílu diváků TV. Tento výsledek zdůrazňuje, že i když dochází k výraznému stoupání intenzity sledování televize, frekvence čtení se změní jen nepatrně.

7.10 Co nejvíce ovlivňuje čtení knih? Regresní model determinant čtenářství.

Předchozí analýzy byly pouze bivariátní a tudíž neberou v potaz vzájemnou provázanost jednotlivých znaků. Z tohoto důvodu jsem provedla regresní analýzu, nejdříve základní model za účelem zjištění, jak a čím je podmíněno čtení knih, v níž předpokládám vlivy věku, pohlaví, vzdělání, příjmu a pro kontrolu vlivu jsem přidala do modelu i místo bydliště (vesnice x město). V následujících tabulkách jsou znázorněny odpovědi na otázku, jestli se determinanty čtení mění v čase a jakou mírou vlivu působí na čtení.

Když se podíváme na tabulku 7, zjistíme, které z determinant čtení, jež jsem si zvolila jako nezávislé proměnné, mají největší vliv na čtení knih. Regresní analýza nám ukazuje, že jsme dokázali vysvětlit pomocí těchto faktorů čtení ve sledovaném

období kolem 10 % variance čtení. Nejvíce lze zaznamenat v roce 2006 - téměř 14 % variance.

Pro vysvětlení variance v intenzitě čtení knih jsou relevantními nezávislými proměnnými všechny námi vybrané znaky a jejich efekty jsou statisticky signifikantní (ve sloupci Sig. mají signifikanci nižší než 0,05, kromě věku v roce 1984, který není statisticky významný).

Ze sledovaných faktorů nejsilněji působí na čtení knih vzdělání (standardizovaný regresní koeficient Beta se pohybuje v čase v rozmezí 0,228 – 0,290). Znamená to tedy, že s vyšším vzděláním se zvyšuje frekvence čtení. Vliv vzdělání se navíc projevuje jako nejsilnější faktor čtení téměř ve všech letech sledovaného období. Dalšími ukazateli jsou pohlaví a věk. Pohlaví má větší vliv než věk v období od 80. let do 1998 (Beta koeficient 0,173 – 0,160, přičemž největší rozdíly mezi muži a ženami najdeme v roce 1991, Beta 0,206). Od konce 90. let má věk nepatrně větší vliv než pohlaví (Beta 0,146, 0,177, 0,121).

Vzhledem k roku 1991 lze vidět, že tento rok jako jediný je příznačný jiným pořadím ukazatelů než ostatní roky. Největší vliv zde má pohlaví, vzdělání a vesnice. Z hlediska pohlaví se i v regresním modelu potvrzuje, že ženy čtou více než muži a tento rozdíl se v čase nemění. A z pohledu věku platí, že lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku a i tato skutečnost zůstává po roce 1989 neměnná. V roce 1984 statisticky významný vliv věku na čtení knih nenacházíme, protože rozdíly ve čtení mezi generacemi nebyly výrazné.

Z pohledu místa bydliště, lze konstatovat, čím větší sídelní jednotka, tím častější čtenář. Lidé čtou více ve městech než na vesnici, což může být způsobeno dostupností knih, která je obecně na vesnicích nižší. Rozdíl mezi městy a vesnicí se zmenšuje, po roce 2000 pravděpodobně dokonce zmizí.

Tabulka 7. Čtení knih v čase, standardizované koeficienty z OLS regrese v letech 1984 - 2007

Model 1	1984		1991		1998		1999		2006		2007	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
věk	,009	,391	,063	,001	,078	,000	,146	,000	,177	,000	,121	,007
pohlaví	,173	,000	,206	,000	,160	,000	,098	,000	,161	,000	,080	,061
vzdělání	,228	,000	,187	,000	,250	,000	,251	,000	,297	,000	,255	,000
vesnice	-, 116	,000	-, 132	,000	-, 062	,001	-, 100	,000	,004	,852	-, 060	,152
příjem	,042	,002	,040	,060	-, 032	,093	-, 053	,002	-, 049	,020	,029	,533
Adj. Rsq	0,103		0,106		0,098		0,099		0,138		0,077	

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Poznámka: zvýrazněny koeficienty s $p < 0,05$.

Pokud jde o příjem, lze pozorovat, že na čtení knih nemá příliš velký vliv, v letech 1991, 1998 a 2007 je nulový (statisticky nevýznamný). Zatímco v roce 1984 platí, s vyšším příjmem se zvýší frekvence čtení. V letech 1999 a 2006 dochází k negativnímu působení – se snížením příjmu, se zvýší frekvence čtení. Je tedy zřejmé, že příjem má na čtení knih v porovnání se vzděláním mnohem menší vliv. Hypotéza - vliv příjmu je v porovnání se vzděláním menší se tedy potvrdila.

V modelu 2, který je znázorněn v tabulce 8, jsem rozšířila základní model o velikost domácí knihovny, vzdělání otce a sledování televize. Přičemž u sledování televize předpokládáme negativní působení na čtení knih, jinými slovy sledování televize ubírá čas strávený čtením.

Po přidání faktoru - velikost domácí knihovny do regresního modelu, dochází ke zřetelné proměně vlivu hlavních determinant. Nejvýraznější změnu lze pozorovat v letech 1984, 1991 a 1999, kdy velikost domácí knihovny působí na čtení více než vzdělání. Můžeme také vidět, že se podařilo vysvětlit pomocí těchto aspektů o něco více variance ve frekvenci čtení knih, například v roce 1991 o 6 % (s výjimkou roku 2007).

Můžeme tedy říci, že pořadí determinant ohledně největšího působení na čtení je po zohlednění těchto faktorů poněkud odlišné. Záleží především na tom, jestli lidé mají doma větší či menší knihovnu. Lidé, co mají větší domácí knihovnu, čtou častěji a v čase se to nemění. Na čtení v souvislosti s velikostí domácí knihovny může působit i vzdělání otce. Když se podíváme do tabulky 8 na vzdělání otce, pozorujeme, že s vyšším vzděláním otce, se zvýší frekvence čtení u jeho potomka, ale statisticky významný je tento efekt pouze v letech 1984, 1998 a 1999 a navíc se jedná se o velice zanedbatelný vliv na čtení (vliv vzdělání otce se zřejmě uplatňuje především nepřímo skrze vzdělání potomka).

Podíváme – li se podrobněji na modely 1 a 2 (tabulky 7 a 8), můžeme pozorovat několik změn. Největší změna se týká příjmu v letech 1984 a 1998. Z modelu 2 vyplývá, že příjem po přidání dalších aspektů nemá na čtení knih statisticky významný vliv. V roce 1998 však dochází k opačnému efektu. Příjem se v modelu 2 stal statisticky významný a platí, že se snížením příjmu, se zvýší frekvence čtení, ale oproti vzdělání je vliv nižší, a to téměř pětinasobně.

Z hlediska sledování televize předpokládáme, že bude v negativním vztahu se čtením knih. Sledování televize má statisticky významný vliv ve všech letech kromě roku 2007. Negativní korelaci nacházíme pouze v roce 1998, kdy platí – se zvýšením intenzity sledování televize, klesá frekvence čtení knih. V ostatních letech platí, že intenzita sledování televize roste s frekvencí čtení knih.

Tabulka 8. Čtení knih v čase, standardizované koeficienty z OLS regrese v letech 1984 - 2007

Model 2	1984		1991		1998		1999		2006		2007	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
věk	0,003	0,332	0,034	0,088	0,106	0,00	0,124	0,00	0,146	0,00	0,11	0,023
pohlaví	0,153	0,00	0,211	0,00	0,156	0,00	0,084	0,00	0,155	0,00	0,075	0,092
vzdělání	0,147	0,00	0,104	0,00	0,207	0,00	0,162	0,00	0,245	0,00	0,258	0,00
vesnice	-0,094	0,00	-0,102	0,00	-0,059	0,002	-, 100	0,00	0,01	0,61	-0,062	0,157
příjem	0,019	0,144	0,037	0,082	-0,044	0,027	-, 053	0,00	-0,058	0,008	0,027	0,584
vzdělání otce	0,045	0,00	0,015	0,491	0,056	0,006	0,04	0,031	0,017	0,443	-0,028	0,59
velikost domácí knihovny	0,244	0,00	0,252	0,00	X	X	0,191	0,00	0,178	0,00	X	X
sledování televize	0,54	0,00	0,065	0,001	-0,084	0,00	0,048	0,004	0,042	0,033	0,012	0,788
Adj. Rsq	0,159		0,168		0,103		0,127		0,168		0,067	

Zdroj: Data 1984, 1991, 1998, 1999, 2006, 2007, populace 20 – 79 let

Poznámka: zvýrazněny koeficienty s $p < 0,05$.

7.11 Shrnutí výsledků sekundárních analýz

V této části si shrneme výsledky z provedených sekundárních analýz čtenářství. V úvodní části jsem se zabývala porovnáním čtení knih v ČR s ostatními zeměmi. Na základě mezinárodního srovnání pro rok 2007 lze konstatovat, že v ČR se čte nadprůměrně, přesto pravidelní čtenáři tvoří pouze 38 % dospělé populace. Zastoupení pravidelných čtenářů se mezi zeměmi výrazně liší, kromě Nového Zélandu, kde je podíl čtenářů a nečtenářů vyrovnaný, vždy převažují nečtenáři. Když jsme se zaměřili na evropské země, zjistili jsme, že západní státy čtou více než země

postkomunistického bloku. V Anglii čte 46 % a ve Francii čtou jen o něco méně (44 %) v porovnání třeba s Bulharskem a Slovinskem čtou tyto státy o 20 procentních bodů více. V tomto případě je třeba zmínit ještě Slovenskou republiku, která v porovnání s ČR čte o 9 procentních bodů méně.

V další části jsem se zaměřila na oblibu literárních žánrů, které byly dostupné pouze ve výzkumu Rodiče a výchova z roku 2010 a to v podobě 6 hlavních literárních žánrů, přičemž největší oblibu měla zábavná – oddechová literatura (53 %), následovala populárně-naučná (50 %), literatura faktu (45 %), krásná literatura (41 %) a nejméně čtené - sci-fi, fantasy (25 %) a komiks (14 %). Některé žánry jsme mohli porovnat s publikovanými výsledky z výzkumu Čtenáři a čtení v ČR z roku 2007, který byl reprezentativní za celou dospělou populaci. V tomto výzkumu se také těšila největší oblibě zábavná-oddechová literatura. Následně jsem provedla analýzu hlavních komponent (PCA) s cílem rozkrýt latentní strukturu literárních žánrů.

Identifikovány byly 2 hlavní faktory. V prvním faktoru byly žánry, které čtou ženy i muži přibližně ve stejném zastoupení. V druhém faktoru byly žánry jako zábavná-oddechová a krásná literatura, které čtou především ženy. K potvrzení daného zjištění, jsme vytvořili regresní modely 2 typů literatury – zábavná-oddechová a literatura faktu. Regresní model poukázal, že na čtení zábavně-oddechové literatury má vliv pohlaví - ženy čtou tento žánr častěji než muži a vzdělání. Na čtení literatury faktu má statisticky významný vliv pouze vzdělání, jeho efekt je v porovnání se čtením zábavně-oddechové literatury podstatně vyšší. Nejednalo se však o reprezentativní výzkum, nemůžeme tedy zobecňovat na celou populaci.

V další části jsem se zabývala hlavní analýzou dat za období 1984 až 2007, která ukazuje, že od 80. let docházelo k proměnám podílu čtenářů. Nejmenší podíl čtenářů byl zaznamenán po roce 1989 (34 %). Na konci 90. let jsme mohli vidět přiblížení k úrovni podílu čtenářů v 80. letech, ale po roce 2000 dochází k pozvolnému klesajícímu trendu čtení. Když přejdeme ke zhodnocení hypotézy, která se týkala tvrzení, že podíl čtenářů po roce 1990 v ČR klesá, můžeme ji přijmout, protože podíl

čtenářů pozvolna klesá. Ve vymezeném čase dochází i k mírnému nárůstu podílu čtenářů na konci 90. let, ale přesto po roce 2000 dochází k mírnému ubývání čtenářů.

V následujících částech jsem provedla analýzy, které se týkaly různých determinant čtení. Nejprve jsem se zaměřila na věk, který jsem konceptuálně uchopila ve dvou aspektech: věkové generace (tj. životní cyklus) a kohorty dle historického období, kdy člověk vyrůstal. Zde jde o určitou sdílenou zkušenost dané skupiny, například s působením odlišného dominantního média v době dětství a dospívání, což může ovlivnit jeho čtenářské zvyky v dospělosti. V první řadě byla testována hypotéza, že lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku a tento trend se v čase nemění. Hypotézu jsme mohli přijmout, když jsme se zaměřili na starší generaci 55+ ve sledovaném období, protože tato generace patřila mezi častější čtenáře než mladší generace a tento trend se v čase nezměnil. V roce 2006 činil rozdíl mezi starší a mladší generací dokonce 20 procentních bodů. U všech generací lze zaznamenat pokles čtenářů po roce 1989 a od 1999 do 2006, přičemž u starší generace 55+ pokračuje klesající trend čtení i v roce 2007.

V tomto případě je však důležité podotknout, že mladší generace 20 – 34 let a střední generace 35 – 54 let měla stejný podíl čtenářů v letech 1984 a 2007. Mohlo to být způsobené tím, že věk v roce 1984 neměl vliv na čtení knih, což se nám potvrdilo i v regresním modelu. A v roce 2007 to mohlo být ovlivněné tím, že někteří z mladší generace mohli patřit ještě mezi studující, protože tato generace v tomto roce zaznamenala o 6 procentních bodů více čtenářů než mladší lidé v roce předchozím. A proto hypotéza platí se zaměřením na starší generaci 55+. Jak jsme již poznamenali, úbytek čtenářů ve vymezeném období se týká i této generace, ale i přesto čtou lidé starší 55+ více, než lidé mladší.

Pomocí analýzy jsme zjistili, že před rokem 1989 četla častěji kohorta narozená v období 1946-1975 (byla vystavena mediálnímu rozmachu), než kohorta narozená do roku 1945, která vyrůstala ještě bez televize. Po roce 1989 lze již pozorovat, že čte nejvíce kohorta narozená do roku 1945. Čtou tedy častěji lidé, kteří nebyli vystaveni mediálnímu vlivu v podobě televize, než ti, jež byli socializováni v době rozmachu

nově vzniklých médií. I u této kohorty můžeme sledovat klesající trend čtení po roce 2000, přičemž u této kohorty je větší podíl čtenářů na konci 90. let než před rokem 1989. Přejdeme-li ke zhodnocení hypotézy, můžeme ji přijmout, protože kohorta narozená do roku 1945 (bez televize) čte častěji než kohorta narozená po roce 1975 (socializována za televizního rozmachu) ve vymezeném období od konce 90. let, přičemž v roce 2006 činil rozdíl mezi těmito kohortami až 20 procentních bodů. Hypotéza neplatí ohledně tvrzení, že u kohorty narozené do roku 1945 nedochází k poklesu čtenářství, protože úbytek čtenářů se týká i této kohorty, nejprve po roce 1989 a následně po roce 2000.

Další analýza se týkala významného faktoru čtení – pohlaví a to uvnitř jednotlivých generací. Provedená analýza potvrdila hypotézu, podle níž se efekt pohlaví na čtení v čase nemění, ženy čtou častěji než muži a to platí i mezi generacemi. Ale i u žen lze zaznamenat trend poklesu čtení knih od konce 90. let a to téměř ve všech generacích. U mladší generace žen dochází k mírnému nárůstu podílu čtenářů v roce 2007 o 5 procentních bodů. Starší generace sice stále čte častěji než mladší generace, ale v dnešní době i starší lidé postupně přestávají číst. Tímto poukážeme i na kohortu narozenou do roku 1945, která nejvíce četla na konci 90. let, v této době zastupovala čtenáře ve věku 54+ a ve které po roce 2000 pozvolna ubývá čtenářů až o 7 procentních bodů, v této době je již v pokročilejším seniorském věku, což by mohlo být jedno z možných vysvětlení postupného ubývání čtenářů.

Sledovali jsme také vliv vzdělání na čtení. V tomto případě jsme mohli přijmout hypotézu – vyšší podíl čtenářů nalezneme mezi lidmi s vyšším vzděláním (SŠ, VŠ) a tento trend se v čase nemění. V rámci analýzy jsme mohli vidět, že se prohlubují rozdíly z hlediska čtení po roce 2000 až o 40 procentních bodů mezi lidmi s vyšším a nižším vzděláním. U lidí s nižším vzděláním můžeme pozorovat klesající trend čtení od konce 90. let. U ostatních vzdělanostních kategorií dochází v roce 2007 k mírnému růstu podílu čtenářů.

V další části jsme se zabývali příjmem (5 kategorií). Z provedené analýzy čtenářů podle příjmu nebylo jednoznačné, jestli čtou lidé s nižšími či spíše s vyššími

příjmy. Efekt příjmu se v čase mění a není jednoznačný. Rozlišit čtenáře podle příjmu bylo problematické.

Následně jsem se zabývala širšími souvislostmi čtenářství, v jaké souvislosti je čtení knih a velikost domácí knihovny v kombinaci s dosaženým vzděláním, respektive s nižším vzděláním. Lidé s nižším vzděláním a větší knihovnou čtou častěji než lidé, kteří mají také nízké vzdělání, ale malou knihovnu – daná hypotéza se nám potvrdila. Analýza však poukázala i na středoškolsky vzdělané čtenáře mající větší domácí knihovnu, u kterých jsme mohli pozorovat znatelný dlouhodobý rostoucí trend čtení po roce 1989, na rozdíl od ostatních vzdělanostních kategorií.

V předposlední části jsme se zabývali možnými podobami vztahu mezi čtením a sledováním televize (kterou lze chápat jako kompetitivní médium vůči knize). Nejprve si rozebereme výsledky analýzy z pohledu čtenářů a zároveň pod/průměrných televizních diváků. Z pohledu skupiny, která čte a nesleduje televizi, docházelo k poklesu po roce 1989 a následně od konce 90. let. Mohli jsme pozorovat, že v čase převládá skupina, která čte knihy a sleduje televizi. Sledování televize může být kompetitivním médiem vůči čtení, ale spíše to vypadá, že lidé se ve volném čase věnují oběma médiím.

V poslední části jsem vytvořila dva regresní modely OLS za účelem porovnání míry vlivu jednotlivých sociodemografických faktorů na čtení knih souběžně a také jestli se mění v čase. V prvním modelu jsme zjišťovali vliv věku, pohlaví, vzdělání, příjmu a místa bydliště. Do druhého modelu byly přidány další faktory – velikost domácí knihovny, vzdělání otce a sledování televize. Největší efekt na čtení knih v čase má dosažená úroveň vzdělání – lidé s vyšším vzděláním čtou častěji než lidé s nižším vzděláním. Nicméně po roce 1989 jsme mohli pozorovat, že větší vliv na čtení než vzdělání má pohlaví. Ženy čtou více než muži a tento trend se v čase nemění. Vliv věku je statisticky významný až po roce 1989, v roce 1984 byly nízké rozdíly v podílu čtenářů mezi generacemi, takže efekt věku se tu neprojevil. Z hlediska příjmu můžeme vidět, že jeho výše nemá příliš velký vliv a navíc se proměňuje (v letech 1999 až 2006 je dokonce negativní).

Věcně zajímavější je druhý model, kdy po přidání velikosti domácí knihovny došlo ke změně vlivu všech determinant čtení, a ukázalo se, že právě velikost domácí knihovny má, i při kontrole vlivu vzdělání, pozitivní efekt na čtení knih. Lidé, kteří vlastní větší domácí knihovnu, budou patřit mezi pravidelnější čtenáře. V tomto modelu jsem také zjišťovala, jestli má na čtení knih negativní vliv sledování televize. Ukázalo se, že sledování televize se čtením knih nesusoupeří. Naopak se ukázalo, že ten kdo více sleduje televizi, ten také více čte.

Během vytváření analýz jsme narazili na několik limitů. Ukázalo se, že rok 1998 vykazuje abnormální hodnoty, takže se mohlo jednat o chybu v datech. Tento výzkum se také lišil metodologicky od ostatních výzkumů, které jsme měli k dispozici, proto jde zjevně o chybu zařazení výzkumu SIALS 1998 do této práce. Na další limit jsme narazili během analýzy čtení a velikosti domácí knihovny, protože v tomto případě nevíme, jestli se jednalo o zděděnou knihovnu nebo si ji čtenář vytvářel sám, nemůžeme tedy kauzálně usuzovat o vlivu knihovny na čtení knih.

8 ZÁVĚR

Čtenářství představuje důležitý faktor kultivace a socializace jedince. Kniha od svého vzniku nabývala různých pojetí, představovala předmět sdělení, vyjádření společenského statusu, symbolu nebo i dekorativní předmět. Čtenář se od vzniku čtení mění a vyvíjí v závislosti na proměně knihy, tj. vnější provedení či žánru, podle doby, kdy byla napsána. V průběhu let se objevují další média, kterým musí kniha a s tím spojeno její čtení čelit z hlediska trávení volného času.

V 50. a 60. letech došlo k nárůstu knižní produkce, která předpokládala, že dojde k nárůstu čtení knih. V této době se začínalo se systematickými průzkumy čtenářů [Trávníček 2008]. V tomto období se u nás objevila poprvé i televize. Tato skutečnost výrazně ovlivnila spotřebu dalších médií. S tím, jak se rozšiřovala do všech domácností, tak se televize postupně stávala možným konkurentem knihy. „V roce 1975 připadalo 102 televizních přijímačů na 100 domácností.“ [Federální statistický úřad (Praha), Český statistický úřad (Praha), Slovenský statistický úřad (Bratislava) 1980: 310]

Po roce 1989 došlo k zásadním proměnám ve společnosti, které se mimo jiné projeví v proměně literatury i jejího čtení. Pád režimu urychlil proces modernizace a i u nás došlo k rozšíření možností trávení volného času. Viditelné změny ve způsobu trávení volného času po roce 1989 lze rozpoznat především u aktivit zahrnující seberealizaci (záliby, koníčky, vzdělání, atd.), dále možnost odcestovat kamkoliv až po možnost sledovat narůstající řadu televizních kanálů [Šafr 2012]. Změnila se i nakladatelská scéna, vzrostl počet nakladatelství, čímž docházelo k šíření velkého množství knih [Halada 1993].

Na pozadí těchto změn začíná po roce 1989 čtenářů nejprve ubývat. Zatímco před rokem 1989 jich bylo 46 %, tak po tomto roce došlo k poklesu podílu čtenářů na 34 %. Na konci 90. let se podíl čtenářů přibližoval předrevoluční úrovni, ale po roce 2000 dochází k pozvolnému úbytku čtenářů na 38 %.

Tato práce se zaměřila na čtenářství především kvůli diskuzím o možném poklesu čtenářů v rámci dnešní silné konkurence jiných médií (televize, internet) [Trávníček 2007, 2010]. Z mezinárodního srovnání plyne (ISSP 2007), že v ČR čteme nadprůměrně, byť pravidelných čtenářů tvoří méně než polovina dospělé populace (38 %).

Cílem této práce bylo ověřit dlouhodobý trend poklesu čtení a zmapovat vývoj faktorů ovlivňující čtení knih v české společnosti v letech 1984 – 2007 pomocí analýzy sekundárních dat z reprezentativních kvantitativních výzkumů dospělé populace. Měli jsme k dispozici data z let 1984, 1991, 1998, 1999, 2006 a 2007.

Hlavní otázka tedy zněla, jestli se mění podíl čtenářů v dospělé populaci od 80. let do současnosti. A další otázka zněla, jaké jsou determinanty čtení a mění se v čase? I když jsme zaznamenali pozvolný pokles podílu čtenářů od 80. let do současnosti, nejedná se o výrazně velké rozdíly, spíše to vypadá, že dochází ke kvalitativní proměně čtenářství, než ke kvantitativní. Jedno z možných vysvětlení se totiž nabízí v podobě změny čtenářské strategie a rozšíření knižní produkce, ke které v průběhu let docházelo. Lidé začali číst více knížek najednou, v krátkodobých intervalech, nebo knihu jen prolistují [Trávníček 2008]. K potvrzení jsme však neměli dostupná data.

Informace o proměně čtených žánrů jsme měli k dispozici pouze v datech z výzkumu rodičů dětí, které chodí na ZŠ (pouze dělnické a vysokoškolské rodiny), provedeném v roce 2010, protože reprezentativní výzkumy dospělé populace je dlouhodobě nesledují. Lze nicméně dokumentovat, že nejvíce čteným žánrem je zábavná – oddechová literatura, což zaznamenal i výzkum Čtenáři a čtení z roku 2007, jenž byl reprezentativní za celou dospělou populaci [Trávníček 2008].

Na základě zjištění z předchozích výzkumů jsme si zvolili determinanty čtení, které jsme zkoumali. Z našich výsledků vyšly jako nejsilnější a diferenciací determinanty čtení: věk (generace a věkové kohorty), pohlaví, vzdělání a velikost domácí knihovny. Výše příjmu neměla na čtení knih výrazný vliv (v některých letech byl i statisticky nevýznamný).

Všechny zvolené determinanty čtení se mění v čase, největší změnu oproti ostatním rokům jsme mohli pozorovat v roce 1991, kde větší vliv než vzdělání na čtení knih měly faktory pohlaví a věk. Ve všech ostatních letech měla největší vliv dosažená úroveň vzdělání. Výsledek poukázal na důležitost domácí knihovny jako zdroje četby bez ohledu na vzdělání. A pokud jde o velikost domácí knihovny, nejsme schopni určit, zdali se jedná o zděděnou knihovnu, nebo zda si ji čtenář vytvořil sám. Nemůžeme tedy mluvit přímo o vlivu velikosti domácí knihovny na čtení knih, ale spíše o souvislosti.

Nyní přejdeme k zhodnocení jednotlivých faktorů čtení. V první řadě jsme zjistili, že obecně platí - lidé vyššího věku čtou častěji než lidé v mladším věku, došli jsme tedy ke stejnému závěru jako dosavadní výzkumy v českém prostředí [Trávníček 2007, 2010] i dalších evropských zemích např. Maďarsku, Nizozemí a Finsku [Bukodi 2007; Knulst, Kraaykamp 1997; Toivonen 2013]. Před rokem 1989 se četlo mezi všemi generacemi přibližně na stejné úrovni. Po roce 1989 jsme mohli vidět, že starší generace čte výrazně více než lidé mladší, přičemž mladší generace čte téměř na úrovni střední generace, v roce 2007 dokonce čte více než střední generace. Starší generace 55+ čte častěji, protože disponuje větším množstvím volného času než střední generace 35 – 54 let, která je stále ještě ekonomicky aktivní. Přesto se ukázalo, že i starší lidé po roce 2000 postupně přestávají číst, to samé jsme mohli pozorovat při porovnávání věkových kohort. Vypadá to tedy, že v dnešní době starší lidé pozvolna přestávají číst, lidé ve středním věku čtou stejně a mladší lidé začínají více číst.

Na mírný úbytek čtenářů u starších lidí upozornil již Jiří Trávníček, který poukázal na to, že se to týká lidí ve vyšším seniorském věku 65+ [Trávníček 2008]. S vyšším věkem mohou přicházet zdravotní problémy, které mohou ztížit některé činnosti, v tomto případě se to týká i čtení knih, nebo to může způsobit zvyšující se cena knih, ale k tomu nám chybí kvalitativní rozměr čtenářství.

Lidé, kteří vyrůstali v době rozmachu televize, nebyli závislí na tištěných médiích jako předchozí ročníky. Nedochozí u nich tedy k dostatečnému osvojení si rutiny čtení [Knulst, Kraaykamp 1997]. Výsledky tedy poukázaly na důležitost týkající

se doby a prostředí, v jakých se člověk socializuje a od toho se odvíjí, jestli se stane čtenářem či nikoliv.

Potvrdilo se, že typickým čtenářem je žena, tj. ženy čtou častěji než muži a tento trend se v čase nemění. Docházíme tedy ke stejným výsledkům jako dosavadní výzkumy čtenářství [Trávníček 2008; Bukodi 2007; Knulst, Kraaykamp 1997]. Ženy jako čtenářky převládaly i mezi jednotlivými generacemi, přičemž se ukázalo, že u starší generace 55+ bez ohledu na pohlaví dochází k postupnému klesajícímu trendu čtení. Jedno z možných vysvětlení se nabízí v tom, že v 80. letech se aktivity lidí koncentrovaly více na oblast volného času a mnohem méně je ovlivňovalo pracovní vytížení než dnes v podmínkách tržní ekonomiky [Tuček a kol. 2003].

Typický čtenář je také spojen s vyšším vzděláním (SŠ, VŠ). V tomto ohledu jsme došli ke stejnému výsledku jako ostatní výzkumy [Trávníček 2008; Knulst, Kraaykamp 1997], lidé s vyšším vzděláním čtou častěji než lidé s nižším vzděláním a tento trend se v čase nemění. Je to na první pohled paradoxní, v mladších ročnících se zvyšuje počet vysokoškoláků, zároveň dochází ke snižování počtu lidí s nižším vzděláním, ale čtenářů výrazně nepřibývá. Můžeme si to vysvětlit tím, že většina studentů čte knihy především kvůli studiu, což odpovídá spíše čtení pod nátlakem, takže jakmile dokončí studium, už se čtení tolik nevěnují. K potvrzení tohoto tvrzení bychom však potřebovali znát motivace čtenáře.

V závěrečné části jsme porovnávali možné vztahy čtení knih a televize jako vzájemně kompetitivních médií (pomocí 3 typologických skupin). Televize je stále pokládána za nejsilnější médium, které by mohlo být konkurentem čtení knih. Především se neustále vedou diskuze na téma zkracování doby čtení a narůstající době strávené u televize. V našich výsledcích jsme mohli sledovat na první pohled překvapivou pozitivní souvislost sledování televize a čtení knih – čím častěji lidé sledovali televizi, tím také více četli. Vypadá to tedy, že lidé si přivykli využívat více médií souběžně. V dnešní době lidé používají více médií především kvůli zábavě nebo kvůli informacím.

O tomto vztahu se zmiňuje například Timo Toivonen, který na základě výsledků analýz časových snímků poukazuje na to, že člověk běžně využívá všechna média, takže nedochází ke zkracování podílu času stráveného čtením knih, i když dochází ke zvyšování podílu času stráveného sledováním televize. Negativní souvislost šlo rozpoznat až v extrémních případech, tedy např. u nadprůměrných diváků TV, teprve u nich dochází ke zkracování doby strávené čtením [Toivonen 2013].

V rámci postupného dlouhodobého vývoje společnosti začala být kniha postupem času zastíněna médii, tím máme na mysli televizi, počítač a v dnešní době také internet. V současné době se diskutuje především na téma vztahu internetu a knihy a jejímu čtení v papírové či elektronické podobě. I když se někteří autoři domnívají, že internet spíše napomáhá rozvoji čtenářství, např.: elektronické knihy online (lepší dostupnost literárních textů), přesto existují argumenty, které to vyvracejí a v internetu vidí konkurenta knihy. Skutečně může docházet k postupnému vytlačování knih v pevné vazbě a jejich nahrazení elektronickou podobou, protože elektronické knihy jsou i cenově dostupnější než knihy v pevné vazbě.

I když dochází k pozvolnému klesajícímu trendu čtenářství po roce 2000, a pravděpodobně tento trend bude nadále pokračovat, spíše se bude jednat o nepatrné rozdíly. Nadále bude docházet k prohlubování rozdílu mezi čtenáři s vyšším (SŠ, VŠ) a nižším vzděláním (ZŠ+VY), protože je stále větší počet vysokoškolsky vzdělaných. Z hlediska generace by mohlo dojít ke změně, především u mladších lidí, u kterých je možné, že bude přibývat čtenářů, zatímco u ostatních bude docházet k pozvolnému úbytku čtenářů. K tomu je však potřeba nadále sledovat proměny čtenářství.

SEZNAM LITERATURY

Bednařík, Petr a Barbara Köpplová. 2003. *Dějiny českých médií v datech: rozhlas, televize, mediální právo*. Praha: Karolinum.

Bourdieu, Pierre. 1994. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Bráblíková, Hana. 1969. K některým úkolům sociologie literatury (Náčrt problematiky společenské recepce literatury) *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* Roč. 5, Čís. 2, pp. 213-217.

Bukodi, Erzsébet. 2007. Social stratification and cultural consumption in Hungary: Book readership. *Poetics*. Vol. 35, pp. 112-131. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0304422X07000150>

Doležalová, Jana. 2005. *Funkční gramotnost: proměny a faktory gramotnosti ve vztazích a souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Ehrlichová, Klára. 2007. Seminář Čtenářství, jeho význam a podpora. *Ikaros* [online]. Ročník 11, č. 12 [cit. 18. 06. 2014]. Dostupný z: <<http://www.ikaros.cz/node/4436>>

Eurostat. 2011. *Cultural statistics*. ed. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Federální statistický úřad (Praha), Český statistický úřad (Praha), Slovenský statistický úřad (Bratislava). 1980. *Čísla pro každého*. Praha: SNTL-Nakladatelství technické literatury.

Garbe, Christine a Jiří Trávníček. 2008. *Čtenářství, jeho význam a podpora: výzkum, teorie a praxe v České republice a Spolkové republice Německo: přednášky z odborného semináře pořádaného Svazem knihovníků a informačních pracovníků ČR a Goethe Institutem Praha dne 19. listopadu 2007 v Goethe Institutu v Praze = Lesen, seine Bedeutung und Förderung : Forschung, Theorie und Praxis in der*

Tschechischen Republik und in der Bundesrepublik Deutschland: Vorträge aus dem Fortbildungstag, veranstaltet durch das Goethe-Institut Prag und den Fachverband Bibliothek und Informati. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR, Aktuality SKIP.

Halada, Jan. 1993. *Člověk a kniha: úvod do nakladatelské specializace.* Praha: Karolinum.

Haman, Aleš. 1991. *Literatura z pohledu čtenářů.* Praha: Československý spisovatel.

Havelková, Vlasta 2011. *Statistika kultury 2011: základní statistické údaje o kultuře v České republice* [online]. Praha: Informační a poradenské středisko pro místní kulturu - Centrum informací o kultuře, [cit. 2013-04-29]. Dostupné z: http://www.niposmk.cz/wpcontent/uploads/2009/03/Statistika_kultury_2011_III.KNIHOVNY_web.pdf

Homolová, Kateřina. 2009. *Čtenářská propedeutika.* Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.

Horáková, Michaela a Lubor Kysučan. 2006. *Literatura I: výklad, interpretace, literární teorie.* Praha: SPN - pedagogické nakladatelství.

Chaloupka, Otakar. 1995. *Rodina a počátky dětského čtenářství.* Praha: Victoria Publishing.

Chaloupka, Otakar. 2002. *Takoví jsme my – čeští čtenáři.* Praha: Adonai.

Havlová, Jitka. 1996. *Profesní dráha ve 20. století: úvod do sociologie povolání.* 1. vyd. Praha: Karolinum.

Jeřábek, Hynek. 2011. Analytický výzkum a kvantitativní metody v politologii a sociologii. Pp. 433-467 in Novák, M. et al. *Úvod do studia politiky.* Praha: SLON.

Katrňák, Tomáš. 2009. Kohortní analýza jako alternativa panelového výzkumu. *Data a výzkum – SDA Info* 3 (1): 53-76.

Knulst, Wim a Gerbert Kraaykamp. 1997. The decline of reading.: Leisure reading trends in the Netherlands (1955 - 1995). [online]. [cit. 2014-05-09]. Dostupné z: http://gerbertkraaykamp.ruhosting.nl/Pdf_files/1997_NJS.pdf

Kordasová, Veronika. 2010. Projekty na doporučení četby v České republice a projekt Čte(Sy)Rád. [online]. [cit. 2013-06-25]. Dostupné z: <http://knihovna-ff.ics.muni.cz/inflow/projekty-na-doporučovani-cetby-v-ceske-republice-projekt-ctesyrad>

Loucková, Ivana. 2010. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Manguel, Alberto. 2007. *Dějiny čtení*. Brno: Host.

Možný, Ivo. 2002. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.

Murphy, Robert Francis. 1998. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Překlad Hana Červinková. Praha: Sociologické nakladatelství.

Rabušicová, Milada. 2002. *Gramotnost: staré téma v novém pohledu*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Rubikon (Masarykova univerzita).

Roth, Jiří. 2005. *Mediální výchova v Čechách: tištěná média*. Praha: Tutor.

Řezníková, Lenka a Lubor Kysučan. 2004. *Moderna a historismus: historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha: Libri.

Simonová, Natalie. 2010. *Výzkumná zpráva z šetření SIALS 1998*. Praha: ÚIV. Dostupné na http://www.piaac.cz/attach/SIALS_zprava.pdf

- Soukal, Josef. 2006. *Přehled dějin literatury: pro střední školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství.
- Soukal, Josef. 2007. *Přehled dějin literatury: pro střední školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství.
- Soukup, Petr. 2010. Nesprávná užívání statistické významnosti a jejich možná řešení. *Data a výzkum - SDA Info.*, roč. 4, č. 2, s. 77-104.
- Šafr, Jiří. 2008. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Šafr, Jiří a Věra Patočková. 2010. „Trávení volného času v České republice ve srovnání s evropskými zeměmi”. *Naše společnost* 8 (2): pp. 21-27.
- Šafr, Jiří. 2012. „Životní styl po roce 1989.“ Pp. 231–265 in V. Patočková, D. Čermák, K. Vojtíšková (eds.) *Kultura v krajích České republiky*. Praha: SOÚ AV ČR, v. v. i.
- Šmejkalová, Jiřina. 2000. *Kniha: (k teorii a praxi knižní kultury)*. Brno: Host.
- Toivonen, Timo. Cohorts and fading time on the basis of the Finnish time use data 1979 – 2009. *Research on Finnish Society*. Vol. 6, pp. 15 – 23.
- Trávníček, Jiří. 2007. Doslov. In Manguel, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host.
- Trávníček, Jiří. 2008. *Čteme?: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize : (2007)*. Brno: Host.
- Trávníček, Jiří. 2011. *Čtenáři a internauti: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*. Brno: Host.
- Treiman, Donald. 2009. *Quantitative data analysis: doing social research to test ideas*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Tuček, Milan a kol. 2003. *Dynamika české společnosti na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Vášová, Lidmila. 1980. *Čtenáři a uživatelé informací: (základy psychologie a pedagogiky čtenáře) : učební text*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Zavisca, Jane. 2005. The Status of Cultural Omnivorism: A Case Study of Reading in Russia. *Social Forces*, Vol. 84, pp. 1233-1255.